

Συνέντευξη με τον κ. Κλάδο Λεωνίδα (Κ.Λ.) και τον κ. Μανιά Νικόλαο (Μ.Ν.)
Κρήτη, Περβόλια Ν. Ρεδύμνης, Τ.Ε.Ι. Κρήτης (Παράρτημα Ρεδύμνου)
24 Απριλίου 2004

Ερευνητές συμμετέχοντες στη συνέντευξη:

Θεοδοσοπούλου Ειρήνη, Σπυρόπουλος Σπυρίδων, Φραγκούλης Εμμανουήλ

CD 1

Ερ. Είμαστε εδώ σήμερα στο Ρέθυμνο 24 Απριλίου 2004 και έχουμε την τιμή και τη χαρά να 'χουμε κοντά μας τον κ. Λεωνίδα Κλάδο και τον κ. Νίκο Μανιά.

Κ.Λ. Ευχαριστούμε πολύ.

Μ.Ν. Ευχαριστούμε πολύ.

Ερ. Εμείς ευχαριστούμε. Είναι τιμή μας που είστε εδώ σήμερα. Θα θέλαμε να ξεκινήσουμε με μια ερώτηση τυπική: Ποια ήταν τα πρώτα σας ερεθίσματα κύριε Μανιά να ασχοληθείτε με το λαγούτο; Με ποια αφορμή μάθατε λαγούτο και δεν μάθατε λύρα ή δεν μάθατε μαντολίνο;

Μ.Ν. Θα σας απαντήσω αμέσως, ναι. Σαν παιδιά, σαν παιδιά του χωριού παιδιά, τα χρόνια αυτά τα χρόνια τα δύσκολα, κουβεντιάζω τώρα για το '46, '45 κ.λπ., εκάναμε παρέες στα σπίτια. Επαίρναμε ένα πιατάκι φαί από το σπίτι μου, ένα πιατάκι φαί από του Μανόλη και συγκεντρωνόμεθα σε ένα σπίτι, πέντε - έξι παιδιά και κάναμε λοιπόν παρέα. Και μετά βγαίναμε στον δρόμο καντάδα. Αγκιαλιαζόμεθα ο ένας με τον άλλον και τραγουδούσαμε λοιπόν και γυρίζαμε στα στενά. Τέλος πάντων. Ετραγουδούσα εγώ καλά, πολύ ωραία, από τότε. Θυμάμαι ότι μας εφωνάζανε στα καφενεία και μου λέγανε 'καναρίνι', 'καναρίνι', εμένα (γελάει). Και μου λέγανε και έλα δω, και έλα δω, τέλος πάντων... Μετά το '45με '46. Το '47 είχα ένα θείο στην Αμερική, του πατέρα μου αδερφό, Μανιά, και ήρθε λοιπόν και κάναμε κάποια παρέα στο σπίτι μας, του θείου μου κάναμε ένα ρεφενέ εκεί πέρα, και με βάλανε λοιπόν εκεί πέρα και τραγούδησα. Και μου λέει «εσύ κακομοίρη τραγουδείς καλά και επειδή's επαίξει ο πατέρας σου μαντολίνο να σου πάρω βρε μια λύρα». Εγώ λοιπόν ούτε ναι ούτε όχι δεν του είπα. Τον

επηρέασαν οι συγγενείς μου, η παρέα μας. Μου λέει «αύριο το πρωί θα πάμε στου Σταγομανόλη να πάρουμε μια λύρα, από το Ρέδυμνο». Επήγαμε λοιπόν, επήγαμε στο λεωφορείο και πήγαμε στο Ρέδυμνο και μου πήρε μια λύρα και την είχα δυο, τρεις, τέσσερις μήνες. Στο χωριό μου υπήρχε ένας Φυσάκης, όπως σας είπα, λυράρης, και κάποιος Μαυράκης σε ένα άλλο χωριό δίπλα, στη Φλακί. Αυτός ο Μαυράκης ήταν τακτικά στην Επισκοπή σε γάμους ερχότανε, τακτικότητας. Και πιάνει λοιπόν μετά από κάνα δυο μήνες, αυτός μάλλον εφοβήθηκε ότι θα του κάνω αντίπραξη, θα του φάω τα γλέντια. Και μου λέει λοιπόν, «ώρε Νικολιό να πάρεις λαούτο, να πάρεις λαούτο και ν' αφήσεις τη λύρα», μου λέει «και εγώ να σε παίρνω κακομοίρη στα γλέντια, μου λέει, και να βγάζεις λεφτά και τα λοιπά...». Ναι, ναι λοιπόν, με είδες κάποιες φορές μετά και με επηρέασε λοιπόν, και λέω του αδερφού μου «μωρέ συ, τη λύρα δεν την θέλω. Θα πάω από τα Χανιά να πάρω ένα λαούτο». «Γιάντα μωρέ»; «Δεν το θέλω μωρέ γιατί είναι δύσκολο και τα λοιπά... η λύρα είναι δύσκολη» του λέω. Λέει, εντάξει.

Ερ. Συγνώμη, είχατε ξεκινήσει να μαθαίνετε λύρα;

Μ.Ν. Ναι, ναι. Αλλά δεν είχα μάθει σχεδόν τίποτα. Και μπαίνω στο λεωφορείο και πάω στα Χανιά, που λες και παίρνω το πρώτο λαούτο που πήρα, θαρρώ πως το πήρα 700 δρχ. Μου το 'βαλε λοιπόν σε ένα κόκκινο χαλάκι, ξέρεις, θυμάσαι... και παίρνω το λαούτο και πάω στο χωριό. Επήρα λοιπόν, το λαούτο, και το 'χα κάνα μήνα, ούτε μου 'δειξεν άνθρωπος. Επαιζα εγώ, μα τι έπαιζα τώρα...; Ο θεός κατέει. Και κάθομαι σ' ένα καφενείο του χωριού μου με άλλον έναν φίλο μου και έρχεται λοιπόν κάποιος γαμπρός που παντρευέτον στην Επισκοπή και μου λέει «βρε Νικολιό να έρθεις να παίζεις στο γάμο μου». Του λέω «δεν ξέρω βρε να παίζω όργανο, ίντα να παίζω». «Όχι μου λέει θα έρθεις εσύ». Η παρέα του λοιπόν λέει να έρθω εγώ, «βρε Μανόλη του λέω δεν μπορώ, ίντα θα κάνω να με κοροϊδεύει ο κόσμος». «Όχι, θα 'ρθεις». Εσηκώθηκα λοιπόν και πήγα με αυτόν το Μαυράκη, κι έπαιξα. Με τον χωριανό μου. Επαιξαμε λοιπόν και θυμάμαι και βγάλαμε 12.000 οκάδες λάδι, οκάδες λάδι, τα δυο θράδια, Σάββατο και Κυριακή, στο λόγο της τιμής μου, ναι...

Ερ. Και έτσι μάθατε λαούτο κι όχι λύρα...

M.N. Τα λεφτά δηλαδή που πήρα κάνανε 12.000 οκάδες λάδι. Όχι μόνο στην πάρτη μου, και ο λυράρης, κι οι δυο μαζί, γιατί έκανε λογαριασμό στο πακέτο του και μου λέει «μωρέ Νικολιό ξέρεις ίντα λεφτά βγάλαμε;» Του λέω «ναι Κυριάκο, πόσα», λέει «12.000 οκάδες λάδι, στο λόγο της τιμής μου». Τέλος πάντων πάει αυτό.

Ερ. Το λαούτο αυτό που παίζατε και ηχογραφήσατε το έχετε από το 1950.

M.N. Ναι, ναι. Θα σας πω, θα σας απαντήσω.

Ερ. Βιάζομαι λίγο, γιατί μου είπατε ότι έχετε μόνο μισή ώρα στη διάθεση σας.

M.N. Ναι δεν πειράζει. Είχα λοιπόν... είχα... ναι. Εβγάλαμε τα λεφτά αυτά Εγώ είχαμε, ξέρεις, πρόβατα και πήγαινα και τα έσιαζα, τα πότιζα τα... Και μου λέει ο αδερφός μου «το μεσημέρι πρέπει να πάμε στα πρόβατα», του λέω «εγώ πρόβατα δεν ξαναπάω πουθενά» του λέω. Βρε αμάν.... «Δεν ξαναπάω, μόν' ανάλαβε ή πούλησέ τα» του λέω, «εγώ είδες έχω γεμάτη τη τσέπη μου παράδες, ίντα λές, στα πρόβατα θα πάω»;

(γελάνε)

Τέλος πάντων λοιπόν, αρπαχτήκαμε κάνα δυο φορές, μετά είδε τη δουλειά πώς έχει πάει, και με παρέτησεν. Εξεκίνησα από τότε...

Ερ. Ποια χρονολογία έγινε αυτό;

M.N. Το '47. Δεν επόμεινε Σαββατοκύριακο και να μην έχω 4, 5, 6, 7, 5 γάμους. Δεν επόμεινε κανένα Σαββατοκύριακο που δεν είχα.

Ερ. Το '47 ξεκινήσατε.

M.N. Ναι το '47 ξεκίνησα.

Ερ. Πότε θεωρείτε τον εαυτό σας έτοιμο λαουτιέρη;

M.N. Ναι, θα σας πω. Περίπου το '53. Το... '52 με '53. Γράψαμε με τον Μούντη τον Ζητιάνο έγραψα εγώ Τα δυο σου χέρια να κρατώ μοναχός μου, ετότες κάπως λοιπόν πήρα πάνω μου και εφάνηκα.

Ερ. Τι ήτανε αυτό που σας έκανε να νιώσετε έτοιμος;

M.N. Γιατί εθώρουν τον κόσμο πως με αγάπανε και τότε μου 'ρθε πως με κυνήγανε. Κατάλαβες;

K.A. Δεν ήτανε μόνο αυτό που λέει πως τον εκυνήγανε ο κόσμος. Είχενε μία προσωπικότητα την οποία, όπως τον ελένε στο Ρέθυμνος και γενικά σε όλη την Κρήτη είναι ο άρχοντας της κρητικής παράδοσης. Είναι ένας

άνθρωπος ο οποίος όχι επειδή το βλέπω εγώ μπροστά μου... Είναι ένας άνθρωπος που δεν χαλάει χατίρι σε κανέναν, σοβαρότατος άνθρωπος, δεν έχει δημιουργήσει το παραμικρό στη ζωή του, στην οικογένειά του είναι άνετος και ένας ωραίος οικογενειάρχης άνθρωπος, σσι φίλους του, στο εξωτερικό που έχουμε πάει και μαζί τόσες φορές, και παντού που έχουμε πάει μαζί, είναι άρχοντας, δηλαδή τον συνεργάτη του τον επροσέχει, τον αγαπά, και όταν ένας τέτοιος ένας άνθρωπος ένας τέτοιος χαρακτήρας, υπάρχει, δεν μπορείς και να μην τον επροσέχεις και να μην τον εκτιμάς και να μην...

M.N. Να μην του δώσεις κάποια σημασία.

Ερ. Πότε αρχίσατε να συνεργάζεστε;

K.Λ. Από το '53.

M.N. Ναι, ναι.

K.Λ. Από το '53 συνεργαζόμαστε μαζί... το '59, '60 εγράψαμε μαζί δυο δίσκους δίσκους, τρεις...

M.N. Ε, βέβαια.

K.Λ. Εγράψαμε το '77, το '78, εγράψαμε το '87...

M.N. Καμιά δεκαριά, ε;

K.Λ. Έχουμε γράψει αρκετούς δίσκους μαζί. Πάρα πολύ ωραία, δηλαδή έχουμε περάσει στα γλέντια μας και εδώ στο Ρέδεμνος που παίζαμε... και παίζουμε και ακόμα τώρα παίζουμε δηλαδή σε γάμους που μας καλούνε, δηλαδή παίζουμε, κάνουμε παρέα. Ποτέ δεν μαλώσαμε.

M.N. Εκάναμε όμορφη παρέα όλα τα χρόνια.

K.Λ. Ποτέ δεν ανταλλάξαμε...

M.N. Ουδέποτε δεν τσακωθήκαμε.

K.Λ. Δεν μαλώσαμε ποτέ.

Ερ. Στο γλέντι συνήθως τι συνηθίζανε όσον αφορά την αμοιβή, την μοιράζατε εξίσου ή...

K.Λ. Δεν ήτανε ανάγκη να πούμε στον γαμπρό ότι τόσα θέλουμε για να παίζουμε, γιατί γνωρίζαμε ότι λεφτά, εφόσον παίζει Μανιάς, Κλάδος, θα πιάσομε. 2.000.000, 2.500.000, 1.500.000, 1.000.000.

M.N. Δεν υπήρχε περίπτωση να μην πιάσομε λεφτά.

- Ερ. Και μετά πώς γινότανε η μοιρασιά;
- M.N. Τα μοιράζαμε εκατό τοις εκατό. Υπάρχουν άλλοι που παίρνουν την μερίδα του λέοντος. Εγώ δεν θέλω τέτοια πράγματα.
- Ερ. Με ποιους... είπατε ότι συνεργαστήκατε με τον Λεωνίδα τον Κλάδο που έχουμε σήμερα κοντά μας, με ποιους άλλους συνεργαστήκατε;
- M.N. Με τον Μουντάκη είκοσι τέσσερα χρόνια, είκοσι τρία χρόνια. Με τον Σκορδαλό πάρα πολλά χρόνια. Με τον Καλομοίρη, με τον Σωπασή, με τον Γεράσιμο τον Σταματογιαννάκη.
- K.Λ. Με τον Τζαγκαράκη.
- M.N. Ναι με τον Τζαγκαράκη. Τι δεν έχω γράψει... με τον Σκαλίδη.
- K.Λ. Με τον Σκαλίδη, με τον Σταυρακάκη.
- M.N. Με τον Σταυρακάκη...
- K.Λ. Με όλους τους καλλιτέχνες της Κρήτης. Αλλά η περισσότερη συνεργασία ήτανε με τον Κώστα τον Μουντάκη. Μετά τον Κώστα τον Μουντάκη ξανά συναντηθήκαμε εμείς, ξανακάναμε παρέα μαζί, επειδή έπαιζε με τον Μουντάκη και επήγαινε στην Αθήνα, εγώ δεν μπορούσα να πάω στην Αθήνα. Και έτσι αναγκάστηκε να κάνει συνεργασία με τον Μουντάκη. Μετά που σταματήσανε με τον Μουντάκη ξανά κάναμε πάλι συνεργασία εμείς και συνεχίζουμε, όχι βέβαια σε μεγάλη κλίμακα γιατί δεν μπορούμε μπλιο στην ηλικία μας...
- M.N. Δεν μπορούμε μπλιο, κατάλαβες;
- K.Λ. ... αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις είμαστε υποχρεωμένοι να πάμε για το χατίρι και του γαμπρού και του κόσμου και ένα σωρό πράγματα.
- M.N. Αυτό, αυτό συμβαίνει τώρα.
- Ερ. Λίγο να σας κάνω μια ερώτηση. Τώρα σκεφτήκατε ποτέ, αν μετανιώσατε ή αν είσατε ευχαριστημένος που μάδατε λαούτο που κάνατε την επιλογή του λαούτου αντί της λύρας.
- M.N. Όχι. Είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος, και στεναχωριέμαι γιατί τα παιδιά μου λίγο - λίγο θέλουν να σταματήσω. Και εγώ κρατώ, εγώ άμα κάτσω στο πάλκο απάνω, είμαι σαν είκοσι πέντε χρονών.
- Ερ. Ναι εντάξει. Εγώ λέω αν μετανιώσατε που δεν μάδατε λύρα.
- M.N. Όχι, αυτό. Δεν το μετάνιωσα καθόλου.

- Ερ. Σας άρεσε τελικά το λαούτο.
- M.N. Ναι, μου άρεσε το λαούτο. Ναι.
- Ερ. Νιώσατε ποτέ με τόσους λυράρηδες που συνεργαστήκατε γενικά, το νιώσατε σαν όργανο που ήτανε δευτερεύον; Κι ότι πρωτεύον ήταν η λύρα;
- M.N. Όχι, όχι. Ποτέ. Γιατί ήμouνα πάντα καλός και δεν το αισθάνθηκα αυτό που λες, έχεις δίκιο. Ναι. Ναι.
- Ερ. Εμείς το ξέρουμε καλά αυτό.
- M.N. Γιατί έβλεπα τον κόσμο και έκλινε σε μένα, με κατάλαβες.
- Ερ. Δηλαδή, στα αυτιά του κόσμου εσείς είστε ο μελωδικός τραγουδιστής, τραγουδιστής ο οποίος χρησιμοποιεί το λαούτο σαν μελωδικό όργανο και όχι σαν συνοδευτικό μόνο. Το ξέρεις αυτό ο κόσμος, για αυτό σας ρωτώ εσείς έχετε το συναίσθημα αυτό πράγματι ότι το λαούτο είναι ένα όργανο που θα το επιλέγατε και τώρα αν ξεκινούσατε από την αρχή;
- M.N. Βεβαίως, βέβαια. Ναι είμαι ευχαριστημένος, δόξα τω θεώ. Ευχαριστώ τον κόσμο που με αγαπά και με υποστηρίζει, αλλά δεν αισθάνθηκα ποτέ την θέση μου να μειονεκτώ επειδή εγώ παίζω λαούτο και ο Λεωνίδας παίζει λύρα... Κατάλαβες; Εγώ έδινα την ίδια αξία του Λεωνίδα που μου' δινε κι αυτός.
- K.Λ. Ναι. Όταν έπιασα τη λύρα, στην αρχή έπαιζα μαντολίνο. Είχε ένας θεός μου ένα μαντολίνο και το χτυπούσα εκεί, αλλά μετά που μου πελέκησε μια λύρα εμένα μ' ένα ασφένταμο από τον Ψήλορείτη, τότες σας και πρωτόμαθα να παίζω λύρα, ήτονε ένα δύσκολο πράγμα την εποχή εκείνη. Γι' αυτό δεν μιμήθηκα τους λυράρηδες της επαρχίας μου, επαρχίας Αμαρίου, είχενε καλούς λυράρηδες η επαρχία και στο χωριό μου είχαμε δυο - τρεις λυράρηδες οι οποίοι παίζανε με έναν άλλον τρόπο τη λύρα. Μπορώ να πω, επειδή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, γερμανική κατοχή...
- Ερ. Μια στιγμή, επειδή σας βλέπουμε ότι θέλετε να...
- K.Λ. Την γερμανική κατοχή που μάθαινα τη λύρα εγώ, την έμαθα μεγάλος τη λύρα, δεν την έμαθα μικρός. Ημouνα 15 - 16 χρονών, όταν πρωτοέπιασα λύρα στα χέρια μου.
- Ερ. Το θεωρείς ότι η ηλικία σου ήτανε μεγάλη τότε.
- M.N. Και εγώ το ίδιο, κι εγώ ξεκίνησα δεκάξι χρονών.

- Κ.Α. Ναι κύριε Μανόλη, ο πατέρας ήτονε ένα άνθρωπος ο οποίος ήτονε κτηνοτρόφος με οκταμελή οικογένεια δυο βοσκούς από τα Λειβάδια Μυλοποτάμου, που ήτανε ο πατέρας μου, από 'κει ήτανε ο πατέρας μου και ο προπάππους μας ήτανε από τα Ασκήφου, από τα Χανιά. Το θέμα είναι ότι όταν πελέκησε τη λύρα ο θεός μου, ήμαστε είκοσι τέσσερα παιδιά από το χωριό, τα Πλατάνια, στο Ψήλορειτή. Τρεις οικογένειες, οι Οιτινίδες, Χριστοδουλάκηδες, και ο Κλάδος ο πατέρας μου, είχενε ο καθένας οκτώ παιδιά.
- Μ.Ν. Λεωνίδα, συγνώμη, αυτά θα τα πεις ύστερα παιδί μου. Σε παρακαλώ να φύγω.
- Ερ. Ναι, έγινε. Διακόπτουμε.
(διακοπή)
- Ερ. Κύριε Νίκο, θέλουμε να μας πείτε τελειώνοντας, ποια ήταν τα καλά λαούτα της εποχής εκείνης που ξεκινήσατε τότε;
- Μ.Ν. Ήτανε ο Μαρκογιάννης, ήτανε ο Μπαξεβάνης, ο Μπαξεβάνης βέβαια δεν έπαιζε όπως τον Μαρκογιάννη το λαγούτο, ετραγουδούσε πάρα πολύ ωραία, έπαιζε και λαγούτο. Ο Κουτσοερέλης.
- Κ.Α. Ο Ψήλος.
- Μ.Ν. Ο Ψήλος τότε είχε πεθάνει.
- Κ.Α. Δεν τον έφταζες καθόλου;
- Μ.Ν. Όχι, όχι. Τον εδυμάμαι σαν τον νέο. Ήτανε και χασάπης και θυμάμαι την κόκκινη ποδιά που φορούσε. Δεν τον θυμάμαι να παίζει καθόλου. Άκουγα όμως ότι ήτανε ωραίος και τα λοιπά.
- Ερ. Το πρότυπό σας ποιο ήταν, έτσι;
- Μ.Ν. Το πρότυπο μου ήτανε ο Μαρκογιάννης. Μέχρι που ήρθε και έπαιζε στο σπίτι μου κοντά σ' ένα πανηγύρι και το είχα πάρει το λαούτο λοιπόν, και πήγα και έκατσα δίπλα του και έβγαλα το λαούτο και ακούγανε πια το λαούτο παρά τη λύρα και με άρεσε πάρα πολύ.
- Ερ. Να είστε καλά.
- Μ.Ν. Λοιπόν, εντάξει.
- Ερ. Μόνο, πιο σύντομα γιατί έχουμε να σας κάνουμε ακόμα κάπου δεκαπέντε ερωτήσεις.

- Κ.Λ. Ναι, να με ρωτάτε και να σας απαντώ.
- Ερ. Ποια ήταν τα ακούσματα σας και πότε ξεκινήσατε να μαθαίνετε λύρα κύριε Κλάδο;
- Κ.Λ. Ναι. Είμαστε μια οκταμελής οικογένεια. Από την οικογένεια μας δεν έπαιζε κανείς όργανο. Κανείς δεν έπαιζε λύρα, ούτε μαντολίνο, τίποτα. Όχι βέβαια ότι με έκανε αυτό να μάθω να παίζω λύρα. Τυχαιό πράγμα ήτανε, στην κατοχή μέσα. Επρωτόπιασα ένα μαντολίνο που είχε ένας θείος μου, το χτυπούσα εκεί δεν με ενέπνεε, δεν μ' άρσεε. Δεν μου έδινε. Στο βουνό τώρα στην γερμανική κατοχή κατά το '42, το '43 ο θείος μου ήτανε γλύπτης, πελεκούσε σανδάλια τέτοια, με ξύλο, ασφένταμο. Για να μας κοιμίσει λοιπόν, τα παιδιά που είμαστε εκεί, είκοσι τέσσερα παιδιά από τρεις οικογένειες, από Οιτινίδες, από Χριστοδουλάκηδες κι από Κλάδηδες, καθένας είχε οκτώ παιδιά. Και εμείς είμαστε στα μιτάτα που λέγαμε την εποχή εκείνη, που αρμέγαμε τα πρόβατα και τυροκομούσανε μετά και όλα αυτά, το ένα μιτάτο με το άλλο ήτανε 500 μέτρα. Τα παιδιά λοιπόν κατοχή, μας είχανε οι γονείς μας εκεί απάνω, ξυπόλυτα, γυμνά, ψειριασμένα, και όλα αυτά. Επελεκούσε λοιπόν, ο θείος μου, του πηγαίναμε τα ξύλα εμείς, τα μαζεύαμε από το δάσος, που είχε αρκετά, και μέσα εκεί στα πολλά ξύλα που του πήγαμε, τα σκίζαμε, μας τα σημάδευε αυτός με ένα... με κορδέλα, με ένα μέτρο, από πού θα τα σκίσουμε με το σάρακα, τότε. Μέσα σε αυτό το διάστημα ας υποθέσομενε επελέκησε και ένα λυράκι.
- Ερ. Είχε ξαναφτιάξει λυράκι;
- Κ.Λ. Όχι, δεν είχε φτιάξει. Ήτανε γλύπτης σας λέω και ήτανε δεξιότηγνης και μπορούσε ας υποθέσομε να βγάλει ένα στάμπο μοναχός του. Έκανε λοιπόν, το λυράκι αυτό, έβαλε σύρματα από χορδές, από κάτι δέντρα πού λέγονται κάκτες εκεί, που βγάζουνε σαν το λιθάνι, εκεί σαν το υγρό, το μαζεύαμε και κάναμε το ρετσίνι, που βάνουν στα τόξα, στα δοξάρια, οι λυράρηδες, οι βιολάτορες, όλοι αυτοί. Από τρίχες εφτιάξαμε ένα δοξάρακι, με τρίχες... Αλλά επειδή δεν υπήρχαν ζώα να έχουνε στην ουρά τρίχες τόσες μεγάλες, εξεφτίσαμε από ένα αδάνατο ένα φύλλο, το σαπουνίσαμε το βγάλαμε και κάναμε τρίχες και κάναμε το δοξάρι. Είπενε ο θείος μου τότες, ότι όποιος

θα παίζει τόση ώρα θέλει ο καθένας σας, χωρίς να συνορίζεστε μέχρι να φτιάξω κι άλλη, κι άλλη, μας αγάπανε εκεί, μας μάζευε, μας δικαιολογούσε αυτή την κατάσταση μόνο και μόνο γιατί του κουβαλούμε τα ξύλα. Γιατί είχαμε σανδάλια, τα πουλούσαμε και παίρνομε ας υποδέσουμε τα χωριά διάφορα για να ζήσομε. Κανένα παιδί λοιπόν από τα είκοσι τέσσερα δεν έπιασε την λύρα στα χέρια. Μόνο την κλωτσούσανε από την μια μπάντα να πάει στην άλλη, να την σπάσουν κιόλας. Μόνο εγώ την έπιασα τη λύρα τότε και θυμούμαι σε δεκαέξι μέρες και ήξερα και κούρδιζα τη λύρα στα αυτιά μου.

Ερ. Ποιος σας είχε δείξει;

Κ.Λ. Κανείς.

Ερ. Πώς την κουρδίσατε, δηλαδή; Πώς πιάσατε και την κουρδίσατε;

Κ.Λ. Έτσι κατάλαβα ότι ήτανε η λύρα κουρδισμένη. Για να είμαι λοιπόν σίγουρος ότι η λύρα είναι κουρδισμένη, εκατέβηκα στο χωριό και βρήκα ένα λυράρη χωριανό μου που ήτανε εκεί.

Ερ. Ποιος ήτανε αυτός;

Κ.Λ. Ένας Βασιλακάκης Ανδρέας. Και του λέω «κύριε Ανδρέα, με έστειλε ο θεός μου να του κουρδίσεις το λυράκι τούτο 'δώ και αν έχεις και καλές κόρδες να του περάσεις, γιατί το παίζομε στα όρη για να περνά η ώρα του». Πιάνει αυτός και κάνει το δοξάρι έτσι και λέει «μα το λυράκι είναι κουρδισμένο, ποιος το κούρδισενε;». Του λέω «δεν ξέρω, ο θεός μου μου το είπενε». «Βρε συ», μου λέει, «εσύ το κούρδισες». Τακ λοιπόν και ξεκουρδίζει το λυράκι αυτός. «Κούρδισέ το», λέει, «μοναχός σου», μου λέει εμένα. Πιάνω λοιπόν το λυράκι τακ και το ξανακουρδίζω. Και του λέω «είναι το κουρδισμένο το λυράκι, κει»; Μου λέει «ναι, αυτό είναι το κούρδισμά του. Άμα θες να πας πιο ψηλά, άμα θες πιο χαμηλά, αυτό μου λέει είναι το κούρδισμα του, τση λύρας». Εγώ βέβαια, ετρελάθηκα από τη χαρά μου. Βγήκα λοιπόν στο βουνό, γιατί εκεί την μάθαινα τη λύρα.

Ερ. Εσείς κατάγεστε από το Σπήλι;

Κ.Λ. Όχι, Πλατάνια Αμαρίου.

Ερ. Πλατάνια Αμαρίου.

Κ.Λ. Ο πατέρας μου από τα Λειβάδια Μυλοποτάμου, επαντρεύτηκε στα Πλατάνια Αμαρίου και εκεί γεννηθήκαμε εμείς. Στα Πλατάνια Αμαρίου. Σε είκοσι πέντε μέρες έπαιζα σκοπό, ξεκαθάριζα σκοπό. Δηλαδή αυτό που έπαιζα, το καταλάβαινε ο άλλος τι έπαιζα.

Ερ. Σε ποια ηλικία, τι ηλικία είχατε;

Κ.Λ. Το '25 γεννήθηκα, θα ήμουν δεκαεφτά, δεκαοχτώ χρονών. Δεκάξι με δεκαεφτά χρονών κάπου εκεί ήμουν.

Ερ. Τι παίζατε πρώτα; Ποιος ήταν ο πρώτος σκοπός;

Κ.Λ. Ένα συρτό του Λαγού του Μανόλη, εδώ στα Περβόλια, ένας ωραίος καλλιτέχνης, ο οποίος ε γνώρισα αργότερα, βέβαια. Από κει και ύστερα μπήκε το μεράκι μέσα μου που δεν μπορούσε να μου το αφαιρέσει, μόνο ο Θεός. Εκεί κάθε μεσημέρι, τώρα καταλαβαίνεις τώρα ένας τυροκομάει, το γάλα των προβάτων και δεν λέμε τώρα για 20-30-50 κιλά γάλα, μιλάμε για 150 κιλά γάλα και πάνω. Για να το τυροκομήσει ένας άνθρωπος, να βγάλει το τυρί, να βγάλει τις μυζήθρες, θέλει να έχει φωτιά στο καζάνι, θέλει να φέρνεις τα τυριά, θέλει ένα σωρό πράγματα και θέλει βοήθεια. Και μένα ο μπαμπάς μου με είχε εκεί να του κουβαλώ ξύλα στα καζάνια του, να τονε βοηδώ. Να του βγάλω το χουμά, που λένε τώρα, από τα καζάνια, πλυσίματα και τέτοια. Να κουβαλώ νερό από τα πηγάδια από 'κει. Διότι δεν υπήρχε τρεχάμενο νερό, είχαμε πηγάδια εκεί και τραβούσαμε νερό από τα πηγάδια για να πλυθούνε όλα και για να μαγειρέψουν και για όλα αυτά. Εγώ ασχολιούμουν με τη λύρα. Μέχρι που κατάφερε ο μακαρίτης ο πατέρας μου να σπάσει το λυράκι.

Ερ. Το έσπασε;

Κ.Λ. Το έσπασε. Διότι δεν τον άφηνα ούτε και να κοιμηθεί, να ξεκουραστεί, αλλά ούτε και του κάνω και δουλειά.

Ερ. Ήθελε ο πατέρας σας να μάθετε λύρα;

Κ.Λ. Όχι, βέβαια.

Ερ. Γιατί;

Κ.Λ. Διότι τα χρόνια εκείνα, οι καλλιτέχνες της εποχής εκείνης δεν βγάζανε λεφτά. Λίγα χωριά ήτونه και λίγοι ήτونه αυτοί οι καλλιτέχνες οι καλοί που μπορούσαν να βγάλουνε χρήματα. Στα χωριά την εποχή εκείνη

κάνανε παρέα κάθε μέρα. Δεν είχανε και άλλη ζωή, δεν είχανε και άλλη διασκέδαση. Από σπίτι σε σπίτι να ξενυχτούνε, να μεθούνε, και σου λέει ο πατέρας μας 'από τώρα που είσαι μικρός θα αρχίζεις να μου μεθάς και να μου γυρίζεις στα σπίτια. Θα σε σκοτώσω κερατά'. Τα άλλα παιδιά μου λέει στα πρόβατα να κουράζονται, να ξενυχτούνε και εσύ θα κάθεσαι να μου μαθαίνεις λύρα και να παίζεις.

Ερ. Στα Πλατάνια Αμαρίου υπήρχαν άλλα όργανα ή ήτανε διαδεδομένο μόνο η λύρα;

Κ.Λ. Μόνο η λύρα. Κανείς άλλος δεν έπαιζενε, αλλά ούτε ήθελα να μάθω ούτε λαούτο, ούτε μαντολίνο, τίποτα άλλο όργανο δεν ήθελα να μάθω.

Ερ. Ασκομαντούρα;

Κ.Λ. Τίποτα, τίποτα.

Ερ. Είχε ασκομαντούρα;

Κ.Λ. Είχε, αλλά οτιδήποτε όργανο και να 'πιανα στα χέρια μου, δεν μπορούσα να το παραβάλω με τη λύρα. Ήτονε η πίστη μου δηλαδή η λύρα. Και δεν είναι μόνο πως ήτονε η πίστη μου, το πάθος μου με τη λύρα, αλλά είναι και ο τρόπος που πιάνουν τώρα το 99% οι λυράρηδες τη λύρα την πιάνουνε όπως την κρατάω εγώ. Αυτό το σχέδιο είναι δικό μου. Διότι κάποτε οι λυράρηδες τη λύρα, και αύριο που παίζει ο Σηφογιωργάκης μην ξεχάσετε να δείτε ότι θάνει τη λύρα εδώ, το πηγούνι από κάτω της λύρας, αυτό που εξέχει λίγο το θάνουνε πάνω εδώ.

Ερ. Στο γόνατο.

Κ.Λ. Δεν το θάνει πλάι όπως θάνω τη λύρα εγώ, το θάνει έτσι, θάνει το πηγούνι εκεί τση λύρας. Κατάλαβες!

Ερ. Κάπως το θάζετε κάπως πιο πλάι.

Κ.Λ. Εγώ θάνω πλάι τη λύρα για να έρχεται η λύρα έτσι πλάι να την εθάνω εδώ και να ακουμπάω για να είναι το χέρι ελεύθερο.

Ερ. Να ακουμπάει πού; Στο στέρνο;

Κ.Λ. Όχι, εδώ. Στο λαιμό. Και ακουμπάει και κάτω στο γόνατο και η λύρα είναι ελεύθερη, το χέρι είναι ελεύθερο να παίζει ό,τι θέλει, να μην του φύγει η λύρα όπως έχεις συνηθίσει βέβαια δεν φεύγει η λύρα, δεν γλιστράει να σου φύγει. Κατάλαβες;

- Ερ. Ποιον είχατε πρότυπο σε αυτήν την πορεία σας;
- Κ.Λ. Κανέναν. Και το δοξάρι μου και το πιάσιμο τση λύρας μου και η μουσική μου, όλο αυτό το σύνολο είναι δικό μου καλούπι. Δεν το πήρα από κανένα λυράρη στην επαρχία μου. Άκουγα τους λυράρηδες όλους της επαρχίας μου, πώς παίζανε, τι παίζανε, άλλοι μ' αρέσανε, άλλοι δεν μ' αρέσανε. Άλλους άκουγα και γελούσα και τ' ήλεγα πας και παίζεις λύρα, τι παίζεις μωρέ; Έτσι σκεφτούμουνα εγώ τότε. Και σημειωτέον δε, ότι την εποχή εκείνη σε όλη την Κρήτη δεν υπήρχανε πολλά κομμάτια, δηλαδή δεν υπήρχε μουσική πολύ. Ήταν ορισμένα, ήταν ορισμένα συρτά εδώ στο Ρέθυμνο που είχε βγάλει ο Ροδινός, ο Λαγός, ο Καραβίτης...
- Ερ. Συγνώμη, τον Ροδινό τον προλάβατε;
- Κ.Λ. Όχι δεν τον εγνώρισα. Ήμουνε γεννημένος, αλλά, θα ήμουνα πέντε - έξι χρονών παιδί τότε όταν πέθανε.
- Ερ. Τα συρτά του τα μάθατε από άλλους λυράρηδες...
- Κ.Λ. Από δίσκο. Από δίσκο. Κανείς δεν παίζει σωστά. Στου Σκορδαλού, απ' τση λυράρηδες...
- Ερ. Του Ροδινού;
- Κ.Λ. Βεβαίως, του Ροδινού δεν επαίζοντο. Δεν παίζουνε την μικρολεπτομέρεια, την λεπτομέρεια δεν παίζουνε. Μπορεί να το σημειώνουνε ότι είναι του Ροδινού, αλλά λείπουν ορισμένα πράγματα, αυτό που... αυτός ένιωθε μέσα του. Αυτά δεν μπορούν να παίζουν.
- Ερ. Αυτά τα κομμάτια εσείς πώς τα μαθαίνατε;
- Κ.Λ. Από δίσκο. Γραμμόφωνο.
- Ερ. Ακούγατε δίσκους;
- Κ.Λ. Βεβαίως. Και του Λαγού τα ίδια, και του Καραβίτη, τα ίδια. Του Καρεκλά. Ήτονε εδώ πέρα καλλιτέχνες στο Ρέθυμνος, εγώ βέβαια τότε... Το 1945 εγώ ήμουνα τέλειος λυράρης.
- Ερ. Είκοσι χρονών.
- Κ.Λ. Έπαιζα να πούμε σε γλέντια στην επαρχία μου και ο κόσμος είχε τρελαθεί μαζί μου. Δηλαδή τραγουδούσα, να πούμε παιδί τότε να πούμενε. Τότε λοιπόν, εκάνανε το 1945 στην Σχολή Ασωμάτων, οι καπετάνιοι της γερμανικής κατοχής τότε, που ήτανε στα βουνά και γυρίζανε και κάνανε

ένα σωρό πράγματα, έκανανε προσκλητήριο για την επαρχία για να δούνε ποιοι σκοτωθήκανε, ποιοι ζούνε, διότι δεν ήτονε εύκολο η επικοινωνία τα χρόνια εκείνα. Ούτε τηλέφωνα υπήρχανε, ούτε τηλεοράσεις, ούτε ραδιόφωνα, τίποτα δεν υπήρχε. Και τότε είχανε φέρει τον μακαρίτη τον Λαγό από δω απ' τα Περιβόλια, ένας ωραίος καλλιτέχνης, μαζί με τον Μπαξεβάνη να παίζουνε σε αυτό... σε αυτή την μάζωξη που κάνανε, δηλαδή το χορό που ήθελαν να κάνουνε εκεί, τη διασκέδαση, είχανε ψήσει αρνιά, σουβλίζανε, κάνανε και είδα τον Μπαξεβάνη για πρώτη φορά και τον Λαγό. Τση άκουγα λοιπόν και παίζανε αυτά που έπαιζα και εγώ, τα οποία είχα μάθει από δίσκους, δικούς τους. Εγώ λοιπόν στεκόμουνα γύρω - γύρω από τους καλλιτέχνες, την εποχή εκείνη τους βάζανε στη μέση του χορού και καθίζαμε και αντί να έχουμε σκαμνάκι να πατάμε έβανε ο ένας του αλλού τα πόδια στις καρέκλες. Μια στιγμή λοιπόν έρχεται κάποιος και μου λέει, ένας θείος μου, της μητέρας μου αδερφός που δεν εγνώριζε ότι έπαιζα λύρα.

Ερ. Α! Έπαιζε επομένως κάποιος από την οικογένεια λύρα.

Κ.Λ. Όχι, δεν εγνώριζε αυτός ότι εγώ έπαιζα λύρα, γιατί αυτός ήτανε στο Ρέθυμνος με τον Σηφάκη, καπετιάνος αφού είχανε το αντάρτικο αφού είχανε και ήτονε συνέχεια στον Ψήλορειτη, στο αντάρτικο, όταν μάθαινα εγώ κάπου να παίζω λύρα, αυτοί δεν εδίνανε σημασία αν εγώ έπαιζα λύρα αν εγώ έπαιζα λύρα ή κάτι τέτοια.

Ερ. Με ποιον παίζατε τότε, με ποιο λαούτο;

Κ.Λ. Μοναχός μου. Δεν είχαμε λαούτο τότε.

Ερ. Α! Δεν είχατε λαούτο.

Κ.Λ. Δεν είχα λαουτιέρα.

Ερ. Είχε γερακοκούδουνα η λύρα σας;

Κ.Λ. Όχι. Δεν είχενε.

Ερ. Δηλαδή συνέβαινε και αυτό να παίζει μόνη της η λύρα;

Κ.Λ. Ναι, έπαιζε μόνη της η λύρα.

Ερ. Δηλαδή να γίνει γλέντι δηλαδή χωρίς λαούτο; Με σκέτη τη λύρα;

Κ.Λ. Χωρίς, ναι. Σκέτη λύρα. Δεν υπήρχανε...

Ερ. Και ποιος τραγούδαγε, εσείς;

Κ.Λ. Εγώ τραγουδούσα, ναι.

Ερ. Εγώ δεν θυμάμαι ποτέ στα μέρη μας να παίζει σκέτο βιολί.

(εννοεί Ανατολική Κρήτη).

Κ.Λ. Άμα δεν έχει το βιολί κιθάρα ή ένα όργανο – και η λύρα το ίδιο, δεν λέει τίποτα. Λοιπόν μου λέει «φύγε να αφήσεις τους ανθρώπους να παίζουν τα όργανα τους, μονό στέκεις και γυρίζεις γύρου - γύρου σαν του παπά το σκύλο» μου λέει ο θεός μου. Ο Μπαξεβάνης λοιπόν με ψυχολόγησε και μου λέει «παίζεις κανένα όργανο, παίζεις τίποτα;». Του λέω «λύρα παίζω». Λέει «κάτσε να μας παίζεις λιγάκι». Έτυχε ο Λαγός τότες σας να θέλει να ουρίσει και λέει «βάλε το κοπέλι να παίζει σαν να με γυρίζω». Πιάνω εγώ τη λύρα, αλλά ο Μπαξεβάνης ετρελάθηκε. Ετρελάθηκε ο Μπαξεβάνης, σου λέει «τι πράγμα είναι αυτό που βλέπω εδώ;». Με ψυχολόγησε ο Μπαξεβάνης, που έπαιζε τότε με καλλιτέχνες δυνατούς, όπως ήτανε ο Καρεκλός, ο Λαγός, ο Ροδινός, βιολάτορες Κισσαμίτες και τέτοια... Μου λέει «από πού είσαι;», λέω «από τα Πλατάνια». Μου λέει «αύριο το πρωί θα έρθεις στο Ρέδεμνος». «Σε θέλω οπωσδήποτε στο Ρέδεμνος, αύριο». Του λέω «θα ρθω». Όταν λοιπόν εμπήκα στο λεωφορείο, την εποχή εκείνη τώρα... αυτό ήτανε το '45, και μπήκα σε ένα λεωφορείο, το μισό λεωφορείο είχενε καμιά δεκαριά καθίσματα, το άλλο ήτανε φορτηγό και είχενε μέσα ζώα, λάδια ότι... τέλος πάντων. Και κατεβήκαμε εδώ στον Άγνωστο Στρατιώτη. Μέσα στο λεωφορείο ήτανε ένας, ο οποίος ήτανε καθηγητής βιολιού, Δαφέρμος, και είχε σχολή βιολιού εδώ στο Ρέδυμνος. Βάστου μου εγώ τη λύρα μου σε ένα βαλιτσάκι μέσα, και μου λέει τι όργανο παίζεις, του λέω βιολί, δεν είπα εγώ λύρα, είπα βιολί.

Ερ. Γιατί;

Κ.Λ. Έτσι μου κατέβηκε και το 'πα, χωρίς να το προσέξω.

Ερ. Υπήρχε βιολί στην περιοχή;

Κ.Λ. Όχι, δεν ξέρω γιατί.

Ερ. Το είπατε σε αυτόν που είχε την σχολή του βιολιού.

Κ.Λ. Ναι. Και μόλις κατεβαίνει μου έδωσε το χέρι του και μου λέει «έλα δω πέρα να πάμε στη σχολή μου, είμαι ο τάδε κι έχω...». Πήγαμε λοιπόν στη σχολή, του λέω «σου είπα ψέματα και συγνώμη που σου έπα ψέματα. Παίζω λύρα όχι βιολί. Αλλά τα όργανα τότε τα βάζανε οι λυράρηδες στις

θήκες του βιολιού. Όλοι οι λυράρηδες που παίζανε λύρα δεν είχανε ειδική θήκη, μόνο που παίρνανε θήκες του βιολιού και βάζανε την λύρα μέσα. Μου λέει «για παίξε λίγο να σ' ακούσω». Έπαιξα εγώ λύρα, μου λέει «τότε, θα κάτσεις εδώ τρία χρόνια. Δι' εξόδων μου. Δεν θα πληρώσεις μία τσακισμένη πεντάρα σε τίποτα. Θα σε ντύνω, θα σε ταΐζω, θα σε ποτίζω, για τρία χρόνια. Μετά θα σε διώξω και θα πας στην Αθήνα. Πάλι δι' εξόδων μου. Και θα κάνεις δυο χρόνια σε ανώτερη σχολή από την δική μου και θα είσαι το μεγαλύτερο βιολί της Ευρώπης. Το μεγαλύτερο βιολί της Ευρώπης θα βγεις. Αυτή την ψυχολογία», μου λέει «έχω για σένα. Και μην χάσεις αυτήν την ευκαιρία». Ήλεγε ο άνθρωπος κάτι σοβαρό και σωστό και ωραίο, βέβαια. Το πίστευα εγώ ότι 'θελα γίνω ο καλύτερος βιολάτορας της Κρήτης. Το πίστευα ότι δεν θα μπορεί να με τσατίσει στην λύρα πάνω, όχι μόνο στα κρητικά, αλλά σ' οτιδήποτε και να 'ναι. Τέτοια δύναμη είχα στη λύρα και τέτοιο ταλέντο είχα στη μουσική μου απάνω. Αλλά αυτός ήλεγενε κάτι που θα μ' ωφελούσε βέβαια, οπωσδήποτε. Εγώ σκεφτόμουνα τον Μπαξεβάνη, να πάω να βρω τον Μπαξεβάνη. Πήγα λοιπόν και βρήκα τον Μπαξεβάνη, με είχενε κάνα μήνα μαζί του ο Μπαξεβάνης. Εκάναμε πρόβες τότες σε κάτι τραγούδια δικά ντου να βγάλουμε δυο δίσκους μαζί και μου λέει «ο Ροδινός έβγαλε στα είκοσι τρία του χρόνια, είκοσι δυο του. Εσύ θα βγάλεις στα δεκαεννιά σου, θα είσαι ο πρώτος λυράρης απά θα βγάλεις δίσκους, μου λέει, στα δεκαεννιά σου χρόνια. Είσαι πολύ ανώτερος από το Ροδινό», μου έλεγε ο Μπαξεβάνης τότε. Φώναξε λοιπόν τον Φουσταλιέρη τότε και του λέει «έλα παέ να ακούσεις ένα φαινόμενο». Πραγματικά ήτονε φαινόμενο την εποχή εκείνη, δεν είναι σαν τώρα που έχεις το βίντεο και έχει βιντεοκασέτες και έχει ό,τι θέλει να δει και να ακούσει. Εμείς τότε δεν τα είχαμε αυτά τα πράγματα. Ό,τι κάναμε το κάναμε από το μυαλό μας. Που δε να βρούμε εμείς λυράρη να βρούμε να ακούσουμε. Πώς θα φύγω εγώ από τα Πλατάνια να έρθω επαέ να ακούσω έναν λυράρη στο Ρέθυμνο. Πρέπει να είναι γλέντι για να ακούσω τον λυράρη. Ο λυράρης αυτός επήγαινε σε ένα γλέντι, αλλά που το ήξερα εγώ για να πάω να τον ακούσω...;

Ερ. Με μηχανήματα παίζατε τότε;

Κ.Λ. Ούτε μηχανήματα, ούτε τίποτα. Εγώ μέχρι το '72 δεν έπαιζα 'γω με μηχανήματα. Εδώ στο Καμαράκι, στου Φουσταλιέρη πιο κάτω, δεν ξέρω αν ξέρετε, στου Μποτόνη απέναντι αμέσως, που είχε ο Κλαψινός ο Μανόλης ένα ζαχαροπλαστείο και ξηρούς καρπούς, είχε τέτοια, κάθε μεσημέρι από τις 11:00 η ώρα μαζευότανε ένα σωρό λυράρηδες από 'δω από το Ρέθυμνος, από κάτω μέρη και παίζανε εκεί και τραγουδούσανε και χορεύανε και είχενε ο Κλαψινός ένα θαρέλι κι έβανε πενήντα οκάδες ρακί και δυο τσουβάλια φιστίκια μέχρι τη 1:00 ώρα να τα πουλήσει και φεύγανε και οι λυράρηδες.

Ερ. Ποιους λυράρηδες είχατε ακούσει εκεί;

Κ.Λ. Ήτανε οι λυράρηδες τότε, ο Κατσαμάς, του Γιώργη του Κατσαμά ο πατέρας, ήτονε ένας που τον λέγανε Χατζηδάκης Βασίλης, πήλι τον επαρομοιάζανε, ένας Συρονικολής, ήτανε του Μαρκογιάννη ο πατέρας από το Σπήλι, πολλοί ήτονε δεν ξέρω, δεν θυμάμαι την εποχή εκείνη.

Ερ. Αν θέλαμε να λέγαμε, εσείς ποιο θεωρείται δάσκαλο σας;

Κ.Λ. Δεν είχα δασκάλους εγώ.

Ερ. Όχι δάσκαλος με την έννοια πιάσε έτσι το δοξάρι και κάνε αυτή την κίνηση και κάνε την άλλη. Έτσι ποιον θεωρείτε ότι πλησιάζετε στο παίξιμο, στον τρόπο παιξίματος, το χρώμα σας ας πούμε. Ποια ακούσματα είχατε εκείνη την εποχή...

Κ.Λ. Δεν υπήρχαν τέτοια ακούσματα.

Ερ. Ας πούμε, μοιάζει το παίξιμο σας στον Μελισσανάκη, μοιάζει περισσότερο...

Κ.Λ. Αφού τον έβγαλα εγώ τον Μελισσανάκη λυράρη.

Ερ. Συγνώμη, συγνώμη, στον Καρεκλά ή στον Λαγό;

Κ.Λ. Στον Λαγό λίγο.

Ερ. Απ' ότι έχεις ακούσεις αυτούς, ποιο παίξιμο σου άρεσε εσένα;

Κ.Λ. Του Λαγού. Ο Λαγός ήτονε για μένα, δηλαδή για μένα ήτονε ο πιο γλυκός και ο πιο σωστός λυράρης από όλους. Ήτονε δηλαδή ένας καλλιτέχνης για μένα που δεν τον εγνωρίσανε οι σημερινοί καλλιτέχνες, αλλά και οι πιο πίσω από μένα δεκαετία δεν τον εζήσανε αυτόν τον άνθρωπο.

Ερ. Ο Λαγός είχε δισκογραφία;

- Κ.Λ. Βεβαίως. *Περβόλια μου με τα άνθη σου με τον Μπαξεβάνη, Την μάνα μου την αγαπώ με την αδερφή του Μπαξεβάνη, την Λαυρεντία.*
- Ερ. Σε δίσκους είχανε γραφτεί;
- Κ.Λ. Βεβαίως. Αυτοί γράψαμε *Την μάνα μου την αγαπώ με τον Μπαξεβάνη και τραγούδησε η Λαυρεντία, Την μάνα μου την αγαπώ.* Εκεί πρωτοβγήκε το τραγούδι *Την μάνα μου την αγαπώ.* Είναι του Μπαξεβάνη, του Λαγού και της Λαυρεντίας. Δεν είναι ούτε του Ευλούρη, ούτε του Σκορδαλό, ούτε κανενούς. Είναι του Λαγού με τση Λαυρεντίας.
- Ερ. Είπατε κάτι προηγουμένως ότι είχε γλυκό δοξάρι...
- Κ.Λ. Ναι.
- Ερ. Ο Λαγός. Και εμείς που σας ακούσαμε πάνω στην ηχογράφιση είδαμε πράγματι ότι παίζετε πολύ γλυκά. Και κάτι λέγατε προηγουμένως, όταν δεν σας γράφαμε σε συνεντεύξεις, για να τον Καλογερίδη. Πώς το βλέπετε δηλαδή αυτό, στη λύρα γιατί προσπαθείτε να δώσετε ένα πιο γλυκό ηχόχρωμα;
- Κ.Λ. Διότι.. κοιτάζτε να δείτε. Εγώ θεωρώ ότι, ούτε οι φωνές, ο τραγουδιστής να ξελαρυγγιάζεται και να φωνάζει να κάνει τρέλες, ούτε και το όργανο δεν θέλει παλικαριά. Αυτά τα πράγματα είναι λεπτά πράγματα. Δεν μπορεί αυτή τη στιγμή να και τώρα που είναι τα μηχανήματα και ακούει ο καλλιτέχνης τι παίζει, διότι τα χρόνια εγώ που έπαιζα χωρίς μηχανήματα είχα πρόβλημα. Και όμως προσπαθούσα πάντοτε να είμαι γλυκός, να είμαι σωστός, να είμαι δηλαδή αυτό που ένιωθα να το εξωτερικεύσω και για να το δώσω στο κόσμο έπρεπε να το δώσω γλυκά όμορφα, σωστό.
- Ερ. Ένιωσες ποτέ σε κάποια περίπτωση που πρέπει να ακουστεί πολύ το όργανο, ένιωσες ότι πρέπει να παίζεις διαφορετικά;
- Κ.Λ. Είχα παρακολουθήσει κύριε Μανόλη το εξής. Ότι τα χρόνια εκείνα που πήγαινα στα γλέντια που έκανα τον επαγγελματία, διότι εσταμάτησα στον ανθό μου απάνω. Απάνω στη δύναμη μου δηλαδή απάνω εσταμάτησα, επειδή επραντρεύτηκα, είχα τρία παιδιά, δεν είχα κάνει ακόμη τον Μιχάλη και είχα πρόβλημα σοβαρό στην οικογένεια και δεν μπορούσα να παίζω σε δύο ταμπλό. Δεν μπορούσα, ήτονε δύσκολο για μένα ...και η μεταφορά μου ακόμα και ρεύμα δεν υπήρχε ακόμα, δεν είχαμε φως στα χωριά μέχρι το

’60... που ήρθε η δικτατορία και μπήκε φως στα χωριά. Δεν υπήρχαν ούτε μηχανήματα να ‘χομε ούτε τίποτα και δεν μπορούσα να συνεχίσω να παίζω από τη μια μεριά στην άλλη, ούτε μπορούσα να πηγαίνω σε μακρινά γλέντια και να πηγαίνω με τα πόδια, δυο ώρες, τρεις ώρες για να πηγαίνω σε ένα γάμο. Ήτονε δύσκολο, πολύ δύσκολο.

Ερ. Εμείς στη Σητεία, όταν παίζανε τα βιολιά και επειδή ακριβώς δεν υπήρχανε μηχανήματα όταν παίζανε σε γλέντια, κόβανε τον καθαλάρη οι βιολάτορες και πράγματι το βιολί αποκτούσε μια πολύ δυνατή όχι βέβαια άχαρη μπορώ να πω, έναν άχαρο αλλά εξυπηρετούσε αυτό το σκοπό, δηλαδή να ακουστεί πιο δυνατά. Εσείς κάνατε κάτι ανάλογο στη λύρα;

Κ.Λ. Έκανα κάτι ανάλογο στη λύρα, όταν σήκωνα το στύλο από μέσα από τη λύρα, σήκωνα τον καθαλάρη λίγο με το στύλο. Εμούγκριζε η λύρα, με σκοπό να ακουστεί δυνατά, αλλά δεν έβγαине μουσική, δεν μπορούσα να την ανεχτώ.

Ερ. Το δοξάρι αυτό που είναι στην ουσία το δοξάρι του βιολιού, στην ουσία, που χρησιμοποιείτε εσείς, από πότε το θυμάστε να το χρησιμοποιείτε;

Κ.Λ. Από την ώρα που ξεκίνησα. Έτσι το ‘πιασα από τη αρχή.

Ερ. Στην περιοχή σας εδώ δεν χρησιμοποιήσατε ποτέ δοξάρι...

Κ.Λ. Μόνο ο Ροδάμανθος που τον edίδαξε και αυτό, ο Ανδρουλάκης, τον edίδαξε και αυτό, το κρατεί όπως το πιάνει το δοξάρι, αλλά δεν του κάνει τις κινήσεις μου που πρέπει να του κάνει.

Ερ. Γερακοκούδουνα είχατε ποτέ στην λύρα;

Κ.Λ. Όχι ποτέ. Ήμουνε πολύ προσεκτικός στο θέμα...

Ερ. Άλλοι χρησιμοποιούσανε τέτοια πράγματα στη περιοχή;

Κ.Λ. Για γερακοκούδουνα;

Ερ. Ναι, για διαφορετικό δοξάρι;

Κ.Λ. Παίζανε αυτοί εκεί πέρα, σα να κουταλιάζανε, κάτι κάνανε, κάτι που δεν μου άρεσε εμένα. Δεν μπορούσα να το βλέπω αυτό το πράγμα.

Ερ. Και το σχήμα αυτό της λύρας είναι...

Κ.Λ. Τη λύρα τη βάζαμε μπροστά, την εστένανε όρθιος και έπαιζε και όποιον ήθελε να πάρει ο Χάρος, όποιον ήθελε να καθαρίσει. Δεν ήτονε κάτι καλλιτεχνικό να σε ενθουσιάσει ας υποδέσουμε, να σε ζεστάνει μέσα μου.

- Γιατί εγώ έπαιζα από την αρχή που έμαθα να παίζω λύρα και άρχισα, είμαι παθιασμένος λυράρης.
- Ερ. Η βιολόλυρα σας άρεσε;
- Κ.Λ. Βεβαίως. Έχω μια στο αμάξι μέσα. Παίζω και βιολόλυρα.
- Ερ. Τι σκοπούς παίζετε εκεί;
- Κ.Λ. Όταν παίζω νησιώτικα, όταν παίζω ευρωπαϊκά, όταν παίζω Καλογερίδη, παίζω αυτή τη λύρα.
- Ερ. Γιατί;
- Κ.Λ. Γιατί με βοηθάει τέλεια, έχει μιáμιση θέση το βιολί, η λύρα έχει μία, τρεις χορδές τι να σου κάμουν. Τι να σου παίξουν δύο χορδές.
- Ερ. Συρτά στη βιολόλυρα παίζετε;
- Κ.Λ. Αμέ. Βεβαίως.
- Ερ. Αλλά είσαστε...
- Κ.Λ. Παίζω, αλλά είναι μπασταρδεμένα, δεν είναι η γνήσια παράδοση αυτή.
- Ερ. Γιατί λέτε ότι επικράτησε η βιολόλυρα κάποια στιγμή, άρεσε στον κόσμο; Ποιος ήτανε ο λόγος που παίζανε;
- Κ.Λ. Κάποτε, εδώ μονομερούσε μόνο στο Ρέθυμνο, δεν επαιζόταν βιολόλυρα. Στο Ηράκλειο σε όλη τη Μεσαρά, στη Σητεία, Μονοφάτσι πως το λένε, Κίσσαμος, Αποκόρωνα, όλοι παίζανε ήτανε βιολάτορες. Στη Σητεία υπήρχανε ορισμένοι λυράρηδες, όπως ήτανε ο Φοραδάρης, όπως ήτανε ο Κουρούπης, όπως ήτανε διάφοροι τέτοιοι, ήτανε εξαίρετοι καλλιτέχνες.
- Ερ. Θεωρείτε ότι είναι πιο δύσκολο να παίξεις στη βιολόλυρα ένα συρτό από ό,τι στην κανονική λύρα;
- Κ.Λ. Όχι, καθόλου. Ίσα - ίσα που βοηθάει καλύτερα.
- Ερ. Πώς εξηγείς ότι όλα τα μεγάλα ονόματα των λυράρηδων είναι από το Ρέθυμνο;
- Κ.Λ. Αυτό θα ήθελα να καταλήξω τώρα. Διότι εάν κοιτάξουμε τον Ροδινό, Καρεκλά, Λαγό, Μπαξεβάνη, Φουσταλιέρη, αυτοί οι παλιοί καλλιτέχνες, ότι κάτι που βγάλανε έγινε ορόσημο. Δηλαδή δεν ήτανε όπως των αλλοιών, όπως επά στην Κίσσαμο που άκουσα κισσαμίτες βιολάτορες, στα χρόνια μου, στην ακμή μου απάνω, ακούς τα βιολιά, τσαγκρίζανε, ας υποθέσωμε. Δεν μπορούσαν να παίξουνε καθαρό το βιολί. Να ακούσεις καθαρή τη

μελωδία του βιολιού. Εγώ όταν ακούσω, και καμιά φορά και τώρα, δηλαδή και σήμερα που άκουσα τη λύρα ορισμένα τριξίματα ας υποθέσουμε, με πείραξε. Κάτι πρέπει να κάνει για να το πετύχεις. Πρέπει να κάνεις δοκιμές με τον εαυτό σου να δεις πατάς γερά το δοξάρι και σου παρουσιάζουν τα τσιγκρίματα εκείνα. Θέλει πιο ελαφριά το δοξάρι να παιχτεί, πρέπει να αλλάξεις τις χορδές. Πρέπει να κάνεις άλλο κούρδισμα κάτι πρέπει να κάνεις για να μην έχεις αυτά τα τριξίματα, ας υποθέσουμε, και στις δίσκους ακόμα ακούγονται. Και στη δισκογραφία μου ακόμα ακούγονται.

Ερ. Εγώ ρωτάω πώς εξηγείς το γεγονός πως αυτά τα μεγάλα ονόματα, εγώ δεν εξαιρώ και το δικό σου, αλλά όλα αυτά τα μεγάλα ονόματα έτυχε να είναι Ρεθυμνιώτες ή υπήρχε κάποιος λόγος που είναι Ρεθυμνιώτες;

Κ.Λ. Όχι μόνο Ρεθυμνιώτες, γιατί και τώρα έχει παιδιά στα Χανιά που παίζουν ωραία λύρα.

Ερ. Όχι, μιλάμε για τα μεγάλα ονόματα. Αυτή τη στιγμή είπες Καρεκλάς, Λαγός, Καραβίτης, Σκορδαλός, Μουντάκης, και φτάνουμε τώρα στο παρόν και λέμε Κλάδος κτλ.

Κ.Λ. Γιατί ο καθένας έβγαλε κάτι... Γιατί καθένας Μανώλη μου έβγαλε μια φωτογραφία.

Ερ. Γιατί δεν έγινε αυτό στο Ηράκλειο, π.χ.;

Κ.Λ. Έχει και στο Ηράκλειο ορισμένους.

Ερ. Σύμφωνα.

Κ.Λ. Μπορεί να μην έχουν ταυτότητα ακόμα, θα αποκτήσουν όμως.

Ερ. Γιατί δεν είχε ταυτότητα το Ηράκλειο;

Κ.Λ. Γιατί και αν είναι ακόμα... Δεν ξέρω γιατί το Ρέδεμνος ας υποθέσουμε...

Ερ. Το έχεις σκεφτεί ποτέ, έχεις δώσει κάποια εξήγηση;

Κ.Λ. Έτσι το έχω σκεφτεί αυτό το πράγμα, γιατί το Ρέδεμνος έχει βγάλει τόσους μεγάλους και τραγουδιστές στο κάτω - κάτω της γραφής, γιατί αν πάρουμε τον Νίκο τον Ξυλούρη, Ρεθυμνιώτης είναι. Και ο Σκουλάς Βασιλής, Ρεθυμνιώτης είναι. Δεν ξέρω γιατί αυτό το πράγμα...
(διακοπή).

Αυτή τη στιγμή έχω γυρίσει όλη την Κρήτη. Λίγα είναι τα παιδιά της Κρήτης που μου έχονε φύγει. Και στην Σητεία και στην Ιεράπετρα. Στην

Κίσσαμο, στην μέσα Κίσσαμο, Καστέλι, Αποκόρωνα, Ρέθυμνο, πού δεν έχω πάει, σε όλα τα χωριά της Κρήτης έχω παίξει και από δυο και από τρεις φορές. Εξωτερικό έχουμε πάει και με το Νίκο πολλές φορές, και με τον Κακλή έχουμε πάει πολλές φορές.

Ερ. Σε ποιες χώρες;

Κ.Λ. Πήγαμε Καναδά, Τορόντο και Μοντρεάλ.

Ερ. Ποιες χρονολογίες;

Κ.Λ. Είναι από το '76.

Ερ. Δηλαδή πήγατε πολλά ταξίδια στο εξωτερικό;

Κ.Λ. Βεβαίως, εφτά φορές έχω πάει στην Αμερική και έξι φορές έχω πάει στην... στον Καναδά. Στην Αυστραλία έχω πάει μια φορά. Δεν έχω πάει φορές, δεν θέλω να πάω γιατί είναι μακριά.

Ερ. Με ποιους λαουτιέρηδες;

Κ.Λ. Με τον Μανιά, με τον Κακλή, με ένα παιδί από το Ηράκλειο, Μανωλάκης λέγεται, τον Κρασαδάκη από τα Χανιά.

Ερ. Σε άλλες περιοχές της Ελλάδας παίζατε κύριε Κλάδο;

Κ.Λ. Βεβαίως. Έπαιξα πολλές φορές στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σε άλλες πόλεις... που έχουμε κρητικούς συλλόγους.

Ερ. Σε γλέντια δηλαδή;

Κ.Λ. Βεβαίως σε γλέντια. Έπαιξα στην Αθήνα στου Ζορμπά, τώρα πριν δύο χρόνια που έχω σταματήσει από το Ζορμπά και δεν πάω στην Αθήνα να παίξω. Κάθε χρόνο έπαιξα τρεις μήνες, τέσσερις μήνες, στο Ζορμπά στην Αθήνα. Και είχα και μεγάλες επιτυχίες και πολλά χρήματα.

Ερ. Με συγκεκριμένο λαουτιέρη; Με συγκεκριμένο λαουτιέρη παίζατε στην Αθήνα;

Κ.Λ. Ναι, είχα το Κρασαδάκη δώδεκα - δεκατρία χρόνια τον Κρασαδάκη τον Παντελή.

Ερ. Στην Αθήνα;

Κ.Λ. Και στην Αθήνα και εδώ στην Κρήτη. Τον Τζουγανάκη που τον μάθαινα να παίζει λαούτο και έχει βγει τώρα ένας ωραίος καλλιτέχνης.

Ερ. Του μαθαίνατε να παίζει λαούτο;

Κ.Λ. Ναι, αμέ.

- Ερ. Αυτόν πως τον μαθαίνατε να παίζει λαούτο;
- Κ.Λ. Τι πώς τον μάθαινα;
- Ερ. Εσείς παίζετε λύρα. Ξέρετε και λαούτο;
- Κ.Λ. Δεν έχει σημασία. Οποιοδήποτε όργανο να πιάσω στα χέρια μου, ξέρω πού πρέπει να πατήσω και τι πρέπει να κάνω. Μπορεί να μην παίζω σαν τη λύρα, δεν θα μπορέσω να παίζω όπως παίζω τη λύρα, αλλά θα δείξω όμως αυτά είναι τα ακόρντα του λαούτου, αυτά είναι τα ακόρντα της κιθάρας, να κουρντίσω κιθάρα, να κουρντίσω λαούτο, βιολί, οτιδήποτε όργανο θα το κουρδίσω.
- Ερ. Μπορείτε δηλαδή αυτή τη στιγμή να αναλάβετε ένα παιδί που δεν ξέρει καθόλου να του μάθετε λαούτο και να σας συνοδεύει;
- Κ.Λ. Κι αμέ. Για πόσους έχω βγάλει!
- Ερ. Πόσους λαουτιέρηδες έχετε βγάλει;
- Κ.Λ. Έχω βγάλει πρώτος ήτونه ο Καδιανός, ο Καδιανός ο Νίκος, ο μακαρίτης αφού πέθανε, ύστερα ήτونه ο Σαλούστρος ο Βασιλής, μετά ήτونه ο Κρασαδάκης, μετά ήτونه ο Τζουγανάκης, μετά ήτونه ένας από 'δω... από 'δω τη Μεσσαρά από την Υβριτο, Τσακαλάκης ο οποίος παίζει και στην Αθήνα, δεν θυμάμαι κι άλλον να πούμε αλλά είχα βγάλει. Και λυράρηδες είχα βγάλει άλλους τόσους.
- Ερ. Ο Τζουγανάκης δεν παίζει λύρα;
- Κ.Λ. Παίζει και λύρα και βιολί παίζει. Και ούτι παίζει. Δηλαδή όλοι οι καλλιτέχνες που έχω στα χέρια μου και δεν είχα σχολή να τους μάθω να παίζουνε και να με πληρώνουνε από πάνω, τους πλήρωνα εγώ. Τους είχα ανάγκη. Εφόσον έβλεπα ότι είχε ταλέντο, ένα χρόνο, δύο χρόνια είναι φωτιά.
- Ερ. Πως γινότανε αυτή η διδασκαλία; Ας πούμε ερχόταν σπίτι σας;
- Κ.Λ. Όχι, στο γλέντι απάνω. Του έλεγα «όταν με βλέπεις και παίζω και έχουμε φορτσαρισμένο να παίζω και έτσι έχω τα κέφια μου, δεν είναι ανάγκη να με παρακολουθείς. Δεν είναι ανάγκη αυτή τη στιγμή να τρέχεις και να με ζυγώνεις. Να μην φαλτσάρεις στα πατήματα, θα πιάσεις τα ακόρντα του λαούτου, αυτά είναι τα ακόρντα που ζητάω εγώ». Του έδειχνα ποια θα πιάσει.

- Ερ. Όταν εσείς φορτσάρατε, τότε εκείνος είχε τον πρώτο ρόλο, ας πούμε είχε ταυτόχρονο ρόλο με σας;
- Κ.Λ. Το είχενε όταν θελ' να παίζουμε νορμάλ και όταν θελ' να σταματήσω να παίζω λύρα να βάλω κάνα άλλο να παίξει, ή θελ' να σταματήσουμε τελείως. Τότε κάνει τις πρόβες αυτό το παιδί, όποιος ήταν αυτός.
- Ερ. Πάνω στο συρτό δηλαδή πάταγε...
- Κ.Λ. Οτιδήποτε και αν ήτανε. Δεν με πείραζε να μάθει ποιο σκοπό ήθελα να μάθει να παίζει. Ήθελα τα χέρια του ν' αμολάρουνε, να παίξει και τα τέσσερα δάκτυλα να τα δουλέψει. Και το χοντρό δάκτυλο αυτό να το εδουλέψει. Σε ορισμένα σημεία να πιάσεις βουβές χονδρές, να πιάσεις το ακόρντο.
- Ερ. Το λαούτο το θέλατε να παίζει αυτό που παίζετε και σεις στη λύρα ή απλώς να χτυπάει, και να κρατάει όπως το λέμε 'σκούπα';
- Κ.Λ. Κοίταξε να δεις. Δεν...δεν...όσο και να είναι καλός ο λυράρης, το λαούτο είναι μπάσο όργανο, όπως και η κιθάρα. Σολάρνει το λαούτο, όταν είναι καλός ο λαουτιέρης, να σολάρει και μπορεί... μπορεί να το παρακολουθήσατε απάνω πόσο σόλαρε ο Στέλιος σε ορισμένα πράγματα και τι έκανε ο Μανιάς. Ο Μανιάς δεν είναι σολίστας λαουτιέρης, δηλαδή μπορεί να παίξει ορισμένα πράγματα στο λαούτο, όχι πολλά.
- Ερ. Εσείς τι προτιμούσατε τότε; Τι θέλατε από το λαουτιέρη;
- Κ.Λ. Να σολαίρνει εκεί που χρειάζεται και εκεί που χρειάζεται να παίζει ακόρντα. Δεν είναι ανάγκη, μόνο...
- Ερ. Και πού χρειάζεται να σολάρει ο λαουτιέρης;
- Κ.Λ. Εκεί που... ανάλογα το κομμάτι που παίζεις. Η κοντυλιές είναι ή μαλεβιζώτης είναι ή σούστα είναι. Στα συρτά συνήθως σολαίρνει το λαούτο κανονικά. Και η λύρα... και μετά η κιθάρα στα μπάσα ή κι αν έχουμε και άλλο λαούτο να μπασάρει και αυτό. Και το λαούτο, ο σολίστας, δηλαδή ο καλός λαουτιέρης που έχει ευχέρεια στα χέρια του να παίξει όπως πρέπει, αυτός είναι το δεξί λαούτο του λυράρη. Κατάλαβες;
- Ερ. Λυράρηδες βγάλατε;
- Κ.Λ. Πως δεν έχω βγάλει. Και όσους έχω βγαλμένους είναι και άριστοι καλλιτέχνες.

- Ερ. Για πέστε μας έτσι μερικά ονόματα.
- Κ.Λ. Ναι. Πρώτα - πρώτα ο Μελισσανάκης ο Ζαχάρης, ο οποίος είναι η καλύτερη λύρα τση Κρήτης,
- Ερ. Από πού είναι αυτός;
- Κ.Λ. Αυτός είναι από το Μεσοχωριό Μονοφατσίου. Ηρακλείου. Είναι και ο Ροδάμανθος, και αυτόν τον δίδαξα.
- Ερ. Αυτούς τους φωνάζατε κοντά σας;
- Κ.Λ. Ναι, τους είχα τρία - τέσσερα χρόνια τον καθένα.
- Ερ. Σας πληρώνανε;
- Κ.Λ. Όχι. Εγώ τους είχα στο πάλκο απάνω και παίζαμε. Ο Ζαχάρης έπαιζε ωραίο μπουζούκι και έπαιζε και ωραίο λαούτο. Τον είχα πασαδόρο. Αλλά εν τω μεταξύ τον άφησα να μάθει να παίζει λύρα, γιατί εγώ έπρεπε να πάω σπίτι μου. Έπρεπε να κοιτάξω την οικογένεια μου, την επιχείρησή μου. Δεν με απασχολούσε πλέον, μόλις έχασα τα εφτά - οχτώ χρόνια που είχα σταματήσει τη λύρα, και όταν πήγα να ξαναξεκινήσω ας υποθέσουμε, έβλεπα ότι μεν έχασα από τη λύρα, αλλά κέρδισα από την οικογένεια. Κέρδισα από την επιχείρηση. Σήμερα τα παιδιά μου δεν έχουνε κάνα πρόβλημα να μου πούμε ότι εγύριζες από την Αθήνα, εξωτερικό εγύριζες, έκανες λεφτά και τα 'τρωγες, ζύγωνες τις γυναίκες και εμείς σήμερα δεν έχουμε ψωμί να φάμε.
- Ερ. Μήπως θυμάστε κάνα περιστατικό όταν επιστρέψατε ξανά στην λύρα, έτσι πως σας καλοδέχτηκαν που είδανε που ο Κλάδος ξαναεπέστρεψε στο όργανο;
- Κ.Λ. Με υποδεχτήκανε με μεγάλη χαρά οι ανδρώποι, επανήλθα στη δουλειά το '68.
- Ερ. Δηλαδή από το '60 μέχρι το '68 δεν παίζατε.
- Κ.Λ. Οκτώ χρόνια δεν έπαιζα καθόλου, καθόλου. Ούτε λύρα δεν είχα, την είχα πουλήσει τη λύρα.
- Ερ. Πουλήσατε και τη λύρα!
- Κ.Λ. Ναι, δεν ήθελα καθόλου ούτε το όργανο, τόσο πολύ. Είναι πολλά στη μέση που δεν μπορώ να τα αναφέρω, όχι πως έφταιγε η γυναίκα μου ή πως είχα αρρωστήσει, βγήκαν φήμες τότε...ήτονε άλλα πράγματα στη μέση.

- Ερ. Και πουλήσατε το όργανο...
- Κ.Λ. Ναι, πουλήσα το όργανο και θα κάτσω εδώ, γιατί λέγανε ότι είχα πολλά λεφτά από τη λύρα και ότι θα γίνω πάμπλουτος... Έκατσε και η γυναίκα από την άλλη μεριά, είχε τρία παιδιά, εν τω μεταξύ κάναμε και το Μιχαλιό, τέσσερα παιδιά, λέω, τι θα γίνει τώρα εδώ πέρα. Μια γυναίκα και να έχω Καφέζαχαροπλαστείο στις Μοίρες, να έχω δυο, τρεις, τέσσερις ξένους, να έχω τεχνίτη μέσα και να μου λέει η γυναίκα εγώ δεν μπορώ να τους παρακολουθήσω. Δεν μπορώ τα παιδιά στη μέση. Έπρεπε να της βάλω γυναίκα και όχι μια, δυο.
- Ερ. Και το '68 πώς αποφασίζετε να ξαναμπεείτε στο επάγγελμα;
- Κ.Λ. Εί!...Κάπως εμεγαλώσανε τα παιδιά, μπορούσανε τα παιδιά, προπαντός οι κόρες μου που ήτونه και οι πιο μεγάλες, εβοηθούσανε στη δουλειά μέσα και ξεκίνησα να γράψω ακόμα ορισμένη μουσική, ήταν το εξωτερικό που με καλούσαν να πάω και έπρεπε να πάω και από οικονομικής πλευράς ακόμα, δεν ήμουν νορμάλ, ας υποθέσουμε στη δουλειά. Ενώ στο εξωτερικό πήγαινα έκανα να πούμε δυο μήνες, έναν μήνα και έπαιρνα 20.000.000, 15.000.000 δρχ. και γύριζα πίσω.
- Ερ. Όταν βγαίνατε να παίξετε εκτός Ρεδύμνου, στο εξωτερικό, στην Αθήνα, διαφοροποιούσατε το ρεπερτόριο σας; Δηλαδή αλλάζατε... τι αλλάζε;
- Κ.Λ. Βεβαίως, εξαρτάται από τον κύκλο. Διότι έβλεπες στο κέντρο που έπαιζα στην Αθήνα ήτونه ορισμένοι άνθρωποι που ερχόντανε παρέες να ακούσουνε ορισμένα πράγματα. Και έπρεπε να τα παίξω.
- Ερ. Ποια ήτανε αυτά τα ορισμένα πράγματα;
- Κ.Λ. Όπως ήτανε του Ροδινού, όπως ήτανε του Καρεκλά, ή όπως ήτανε του Λαγού, Την μάνα μου την αγαπώ, ή έπρεπε να παίξω ένα κομμάτι δικό μου που δεν έπαιζα καθόλου απόψε, Όταν κοιμάται ο δυστυχής, Ζωή που δεν μου χάρισε, αυτά τα κομμάτια τα οποία έχουνε μείνει ορόσημα στην κρητική μουσική παράδοση. Όταν κοιμάται ο δυστυχής, τέτοιο κομμάτι δεν πρόκειται να ξαναβγεί στην Κρήτη, τέτοιο κομμάτι. Όπως στου Σκορδαλού Μόνο εκείνος που αγαπά ή του Μουντάκη εκείνο που λέει Σαν το ζητιάνο έρχομαι, αυτά είναι ορόσημα, δηλαδή αυτά μας διακρίνουν μας εβγάζουνε ας υποθέσουμε και την ταυτότητά μας. Αυτά τα κομμάτια είναι.

- Ερ. Τα οκτώ χρόνια που είχατε σταματήσει, βγάzaτε έτσι σκοπούς;
- Κ.Λ. Βεβαίως έβγαζα. Έβγαζα εκεί που δούλευα στη ζαχαροπλαστική απάνω, κοντά στον τεχνίτη, έμαθα να είμαι και ζαχαροπλάστης.
- Ερ. Το μυαλό σας δούλευε, δηλαδή, στη μουσική;
- Κ.Λ. Δούλευε συνέχεια με τη μουσική. Συνέχεια στη μουσική. Εν τω μεταξύ τώρα το '68 μπήκε και ο Σκορδαλός εις τη μέση, κάτι άλλοι από το Ηράκλειο και κάτι τέτοια, λέει δεν μπορεί να σταματήσεις, θα ξεκινήσεις και κάτι τέτοια. Μου φέρανε λύρα, μου φέρανε από όλα μου φέρανε.
- Ερ. Και όταν λέμε ότι δούλευε το μυαλό, βγάzaτε δηλαδή τι βγάzaτε; Βγάzaτε κανένα συρτό και τον σκεφτόσασταν...
- Κ.Λ. Έβγαζα... και στίχους έβγαζα και... Σκοπούς έβγαζα.
- Ερ. Τότε τα γράφατε πουθενά αυτά;
- Κ.Λ. Όχι δεν τα έγραφα καθόλου, όπως δεν τα γράφω και τώρα. Διότι, όταν παίζω... όταν παίζω και κάνω μια σύνθεση και ξέρω ότι με γράφει ο άλλος την ξεχνάω αμέσως. Δεν μπορώ να την γράψω, δεν μπορώ να παίζω.
- Ερ. Όταν νιώθεις εσύ ότι έχεις μια καινούργια ιδέα, σου έχει τύχει να έχεις μια έμπνευση ενός σκοπού, και μετά από λίγο να το ξεχάσεις;
- Κ.Λ. Όχι, δεν το ξεχνώ.
- Ερ. Τον θυμάσαι πάντα;
- Κ.Λ. Ναι, το θυμάμαι πάντα. Και δεν είναι πως το θυμούμαι πάντα, αλλά και στην εξοχή που γυρνώ στα χωράφια μου εκεί δεξιά και αριστερά και κάνω βόλτες, μου έρχεται στο μυαλό και το καλλιεργώ με τη φωνή μου. Με τη φαντασία μου, δεν το παίζω.
- Ερ. Δεν σκέφτηκες καμιά φορά να το γράψεις σε ένα μαγνητόφωνο;
- Κ.Λ. Άμα πάω και το γράψω σε ένα μαγνητόφωνο, το ξεχνώ τελείως. Δεν το ξανά θέλω καθόλου. Να το ακούσω μετά στο μαγνητόφωνο, δεν το θέλω καθόλου να το ακούσω. Μου φαίνεται ανιαρό, δεν μου φαίνεται σωστό.
- Ερ. Πρέπει δηλαδή να το νιώσεις ότι είναι τελείως ώριμο.
- Κ.Λ. Πρέπει να το νιώσω, να το πιστέψω μέσα μου. Να το καταλαβαίνω μέσα μου ότι τώρα το κομμάτι είναι έτοιμο για να γραφτεί. Και τότε μπορώ να το γράψω για να μπορέσω, αν μπορέσω να το βελτιώσω. Εάν όμως στο γράψω στην πρώτη φορά που το καλούπιασα, το διώχνω αμέσως και δεν

θέλω να το ξανακούσω. Διότι δεν είναι έτοιμο το κομμάτι, δεν είναι καλλιεργημένο.

Ερ. Δεν έχει φτιαχτεί εντελώς δηλαδή;

Κ.Λ. Ε, βεβαίως. Είναι τα ελλείμματα, και δεν ξέρεις τώρα ποια ελλείμματα είναι. Ποια είναι αυτά και πού θα τα βρεις!! Ενώ πρέπει πρώτα με το μυαλό, στη εξοχή τραγουδώ, σφυρίζω, εκεί, ό,τι μπορώ.

Ερ. Και πότε ας πούμε θα φτιαχτεί το κομμάτι;

Κ.Λ. Ε! αυτό δεν έλεγα προ ολίγου, ότι δεν έχω περιθώρια, είναι πολλά τα κομμάτια, πρέπει να γράψω έντεκα - δώδεκα κομμάτια.

Ερ. Όχι δεν μιλάω από πλευράς δισκογραφίας. Πότε θεωρείτε ότι αυτή η σύνθεση που κάνατε, είναι έτοιμη;

Κ.Λ. Όταν την τραγουδάω ελεύθερα. Όπως μιλάμε τώρα, όταν αρχίσω και λέω το στίχο, ας υποθέσουμε, ότι θα βγάλω, ή θα πάρω από άλλο, να τον εκολλήσω απάνω και να λέω ότι αυτό δεν επαίχτηκε σωστά, έτσι πρέπει να κάνω τη στροφή. Αυτό εκεί πέρα πρέπει να το σταματήσω, εκεί πρέπει να το προχωρώ, με το μυαλό μου. Και όταν θα πιάσω τη λύρα, δεν ζορίζομαι να το παίξω. Γιατί το έχω ολοκληρωμένο στο μυαλό μου. Μια, δυο πέντε δέκα λεπτά θα το φέρω εκεί που θέλω.

Ερ. Όταν αρχίσατε να παίζετε με τα μηχανήματα την εποχή που παρουσιάστηκαν, πως ένιωσες;

Κ.Λ. Άσχημα.

Ερ. Δηλαδή σου άρεσε να παίζεις όπως παλιά;

Κ.Λ. Ναι. Μου άρεσε γιατί άκουγα καλύτερα την μουσική μου. Την ένιωθα πιο ζεστή. Όταν έβαλα τα μηχανήματα, μέχρι να μάθουμε να τα ρυθμίσουμε ή οι μαγνήτες, ή ο τραγουδιστής άνοιγε πολύ τη φωνή του, ή το λαούτο, ή η λύρα έτριζε και ξέρεις εδώ, άμα σου στη σπάσει μια- δυο φορές λες ας στο διάολο.

Ερ. Ο κόσμος ήτανε πειθαρχημένος όπως παλιά;

Κ.Λ. Όταν δεν είχα μηχανήματα ο κόσμος ερχότανε στο γλέντι και ήτανε σαν εκκλησία, δεν άκουγες τίποτα. Αλλά δεν ήτανε και παιδιά στα γλέντια την εποχή εκείνη. Τα κλειδώνανε οι γονείς μέσα στο σπίτι και όχι τώρα με την κούνια είναι το καρτσάκι να το κουβαλεις μέσα στο κέντρο απού είναι δυο

χιλιάδες ανδρώποι, χίλια πεντακόσια άτομα και την ώρα που είναι τα όργανα να παίζουνε, ή να βγει η νύφη να χορέψει κι ακούς και ρίχνουνε πυροβολισμούς, ξυπνάει το παιδί και κλαίει και ραγίζει και χαλάει όλη την ουσία του γλεντιού. Και ξεστελιώνει αμέσως το γλέντι, αν είναι δυο, τρία καρότσα μέσα, είναι πολλά, είναι γλέντι αυτό; Και μετά τα έχουνε με τση λυράρηδες...;

Ερ. Πόσο έχει κρατήσει το μεγαλύτερο γλέντι που θυμάσαι;

Κ.Λ. Πέντε βράδια.

Ερ. Πέντε βράδια. Ποια χρονιά ήτανε;

Κ.Λ. Ήτανε το '40... το '50. Το '51.

Ερ. Πού;

Κ.Λ. Στα Σκούλουλα Μεσσαράς.

Ερ. Ήτονε γάμος;

Κ.Λ. Όχι, πανηγύρι της Παναγίας της Ύπαπαντής. Πέντε μερόνυχτα χωρίς να κλείσω μάτι. Γάμοι κι ετσά ...

Ερ. Έπαιζες μόνος σου;

Κ.Λ. Όχι, είχα τον Μαρκογιάννη, είχα τον Μανιά.

Ερ. Λυράρης ήσουνα μόνο εσύ;

Κ.Λ. Κι άλλα γλέντια γινότανε, αλλά εκεί που έπαιζα όμως εγώ μαζευόταν όλος ο κόσμος.

Ερ. Όχι εσύ τις πέντε μέρες αυτές, πόσο έπαιζες;

Κ.Λ. Όλες τις πέντε βραδιές. Δεν είχα εγώ λυράρη.

Ερ. Πέντε βράδια μόνος σου; Μιλώ για θέμα κόπωσης και θέμα αντοχής.

Κ.Λ. Δεν είχα τέτοιο πρόβλημα.

Ερ. Πέντε βράδια. Δηλαδή άρχιζε το βράδυ το γλέντι μέχρι...;

Κ.Λ. Ξημερωνότανε πηγαίναμε στα σπίτια ύστερα, ξημερωνόμασταν, παρέες - παρέες, α! να κοιμηθούμε κάνα δυο ώρες το απόγευμα και ο κόσμος όλος.

Ερ. Με ποιον λαουτιέρη;

Κ.Λ. Ήμουνα με τον Μαρκογιαννάκη το Γιάννη, ένας πολύ καλός λαουτιέρης. Βράχος τση Κρήτης, μπορεί να πει κανείς, αυτός ο άνθρωπος. Έχει πληρώσει, τι να σου πω τώρα. Ποιος βιολάτορας ή ποιος λυράρης θα μπει στην Κρήτη επαγγελματίας και δεν θα παίζει μαζί του.

- Ερ. Το μικρό του;
- Κ.Λ. Ιωάννης Μαρκογιαννάκης. Εμείς παίζαμε πέντε χρόνια μαζί.
- Ερ. Με ποιο σκοπό ξεκινάγατε συνήθως στα γλέντια;
- Κ.Λ. Δεν είχα κανένα πρόβλημα. Εξαρτάται από το κέφι. Αν αρχίζεις να παίζεις, ας υποθέσομεν, αεράτα για να χορέψουνε αμέσως, ή θελ' να δώσεις ορισμένα τραγούδια και αυτά που έχει τραγουδήσει ο Ξυλούρης και κάτι άλλα τραγούδια.
- Ερ. Μπορεί να ξεκινήσετε και με κοντυλιές;
- Κ.Λ. Και με κοντυλιές και με ριζίτικα και με οτιδήποτε να είναι.
- Ερ. Λεωνίδα, έχεις τραγουδήσει ποτέ;
- Κ.Λ. Αμέ, και σε δίσκο έχω τραγουδήσει. Το '59 τραγουδήσα και σε ένα δίσκο δικό μου.
- Ερ. Γιατί δεν συνέχισες να τραγουδάς σε όλους τους δίσκους σου;
- Κ.Λ. Θα σου πω.
- Ερ. Καταρχήν να σου κάνω μια προκαταρκτική ερώτηση. Πιστεύεις ότι το κομμάτι κερδίζει περισσότερο όταν το τραγουδάει ο ίδιος ο συνθέτης;
- Κ.Λ. Βεβαίως κερδίζει περισσότερο. Βεβαίως κερδίζει.
- Ερ. Οπότε μπορείς να μου πεις τώρα γιατί δεν το έκανες εσύ;
- Κ.Λ. Εγώ τραγουδούσα και τόσο όμορφα και αν τυχόν ακούσεις καμιά φορά το δίσκο που έχω γράψει το '59 Όλος ο κόσμος με μισεί και εκεί έχω γράψει και κάτι κοντυλιές που μου έδωσε συγχαρητήρια ο Καλογερίδης τότε, μου έδωσε συγχαρητήρια το '59 και μου λέει «αυτές οι κοντυλιές» μου λέει «μοιάζουνε με Καλογερίδη». Και δεν τις παίζω σήμερα αυτές τις κοντυλιές σήμερα, Μανόλη μου. Τέτοιο ταλέντο είχα τόσες σας, γιατί ήθελα να κλίσω προς την μεριά του Καλογερίδη. Αλλά εν τω μεταξύ στο τραγούδι δεν με βοηθούσανε, όπως ήθελα. Έπρεπε να τραγουδήσω Σηπειακά, όπως τραγουδούνε στη Σητεία όπου τραγουδούνε από ένα ήχο τραγουδούνε. Εεεε... Δεν πιάνουνε τη νότα...
- Ερ. Αυτή τη δυσκολία την αναγνωρίζω, γιατί εγώ προσωπικά έχω το ίδιο πρόβλημα με τα συρτά να αλλάξω. Αλλά σε ρωτάω για τα συρτά π.χ. που ήταν το βίωμα σου. Γιατί δεν τραγουδούσες όλα τα δικά σου τραγούδια;

Κ.Λ. Διότι το '59, όταν έπαιζα μετά που απολύθηκα το 1950, ήμουνα για τη Σχολή Ευελπίδων. Και με άφησε ο Βενιζέλος, ο Σοφοκλής ο Βενιζέλος, δεν με άφησε να μπω στην Σχολή Ευελπίδων. Μου λέει «δεν σε θέλω στην Σχολή Ευελπίδων». «Μα Πρόεδρε», του λέω, «για όνομα του Θεού», του λέω. Γιατί είχα παίξει εδώ στο Ρέθυμνο σε ένα τραπέζι που κάναμε και εγώ έπαιξα λύρα τότε. Και έπαιξα στα Χανιά σε ένα άλλο τραπέζι και στην Αθήνα σε τρία τραπέζια, ο μακαρίτης ο ... να παίζει. Γνωριζόμαστε πάρα πολύ καλά, ήτونه δε πολύ φίλος μου ο Βαρδινογιάννης ο Παύλος, είμαστε συνήληθοι. Είχαμε μια μεγάλη αγάπη μεταξύ μας. Αλλά πέθανε ο Παύλος, τα έχασα όλα. Ούτε κόμματα θέλω, ούτε τίποτα, ούτε να ακούω καθόλου, ούτε βουλευτές ούτε τίποτα, τση έχω σιχαθεί όλους. Μου μιλούσε με τη γλώσσα που μιλάω, μόνο με τον Παύλο, ό,τι ήθελα να το κάνω, μου το 'κανε και ό,τι ήθελα να του πω, το άκουγε. Ποτέ δεν με κορόιδεψε. Και στην επιχείρηση μου απάνω μου φάνηκε πολύ δυνατά. Εν πάσει περιπτώσει. Μου 'λεγαν να μην πας στην Σχολή Ευελπίδων, δεν θέλω να σε ξαναιδώ, διότι εσύ είσαι Βενιζελικός άνθρωπος. Και κάθε πρωί πρέπει να σηκώνεσαι να πηγαίνεις στη Σχολή Ευελπίδων και πρέπει, με συμπαδάτε για τη φράση μου, να πας να φυλάς το μουνί της Φρεδερίκης και μετά να μπαίνεις στη Σχολή. Εκεί μπαίνουνε μου λέει, οι προδότες τις Ελλάδος. Κάπως έτσι. «Ρε πρόεδρε, του λέω, για όνομα του Θεού θα παρακολουθήσω νυχτερινό σχολείο στην Αθήνα δι' εξόδου του κράτους. Τρία χρόνια. Και θα πάρω τη σειρά με αυτούς που θα μπούνε τώρα που είναι τελειόφοιτοι Γυμνασίου». «Όχι», μου λέει, «πήγαινε σε οποιαδήποτε άλλη υπηρεσία και άμα δεν σε πάρουνε εγώ θα σε βάλω». Είχα το 750 νούμερο τότε, σαν στρατιώτης. Και με υποστήριζε το κράτος να μπω σε οποιαδήποτε υπηρεσία θέλω, χωρίς μέσο και χωρίς τίποτα.

Ερ. Εγώ θα ήθελα να ρωτήσω κάτι...

Ερ. Ναι. Συγγνώμη Ειρήνη, να ολοκληρώσει, γιατί είχα ρωτήσει γιατί δεν τραγουδάει.

Κ.Λ. Λοιπόν, εκατέβηκα στη Μεσσαρά, έπαιξα κάνα δύο χρόνια στο Νομό Ηρακλείου, εγνωρίστηκα χωρίς δισκογραφία με όλον τον κόσμο, Κλάδος, ο Κλάδος απάνω, ο Κλάδος κάτω, παντρεύομε το '53 με μια εξαιρετική

κοπέλα, κοπέλα από τις Μοίρες, καλής οικογενείας, έπαιζα λύρα τότε. Συνέχισα να παίζω λύρα. Το '59 έπαιζα σ' έναν γάμο και έτσι που πήγα και έβηξα τα ξημερώματα, σκόνη, τσιγάρο, πιοτά, δεν υπήρχε χώροι και τέτοια. Έβηξα και έβγαλα αίμα από το στόμα μου. Και λέω: «Αμάν, τι είναι αυτό»; Φωνάζω το Λευτέρη, του λέω «Λευτέρη τι είναι αυτό»; «έλα μωρέ» μου λέει «δεν είναι τίποτα, από τση σκόνες και από όλα αυτά, δεν είναι πράμα», μου λέει. Εξανάβηξα λοιπόν, πίζα τον εαυτό μου και ξανάβηξα και βγήκε πραγματικά στο φλέμα, αυτό που βγήκε, βγήκε ματωμένο. Φοβήθηκα για φυματίωση. Μου λέει να πάμε στο Ηράκλειο να θρούμε κάνα γιατρό. Ήταν ο Λίτινας ο γιατρός ο οποίος ήταν δεύτερα ξαδέρφια με την μάνα μου. Η μάνα μου ήταν από τις Ριτίδες. Του λέω Μανώλη, αυτό κι αυτό μου συμβαίνει. Ανοίγει το στόμα μου και μου λέει «Κακομοιρή, πυώδεις αμυγδαλές έχεις και αν δεν τις βγάλεις θα πάθεις ζημιά». Έπρεπε να τις κάνω εγχείρηση. Τίποτα άλλο δεν είχα. Κάναμε εξετάσεις αίματος, και πράγματι δεν είχα τίποτα άλλο. Και καρδιζω και με έσφαξε. Με έσφαξε! Μου λέει μετά από πέντε – έξι μέρες εβγήκα από το Νοσοκομείο, πήγα στο σπίτι μου, έπινα κρύα και ότι έτρωγα έπρεπε να είναι κρύο. Έκλεισε ο λαιμός, αλλά πονούσα στην αριστερή μεριά εδώ. Πονούσα, δεν μπορούσα να καταπιώ. Ξαναπάω, του λέω «Μανώλη, εδώ πονώ», «ναι, μου λέει, έμεινε ένα κομμάτι σάπια και δεν μπορώ να τη βγάλω, αλλά σιγά – σιγά», μου λέει, «θα περάσει». Γίνεται ένα γλέντι των απόρων κορασίδων στο Καστέλι Πεδιάδος και με καλούν να πάω να παίζω. Πάω λοιπόν και εκεί είχανε μικρόφωνα, ο στρατός, κάτι κόρνες, κάτι ενισχυτές και όλα αυτά να πούμε, άκουσα τη φωνή μου εγώ στο μικρόφωνο. Χωρίς να το προσέξω σπάει μια αρτηρία από δω και όπως έπαιζα τη λύρα και όλα αυτά να πούμε, είχα γιεμόσει αίματα να πάει κάτω, χωρίς να το προσέξω καθόλου. Μέχρι που έρχεται ο Συνταγματάρχης και μου λέει «κύριε Κλάδο, τι είναι αυτά»; Ξανοίγω «δεν ξέρω του λέω έχω κάνει εγχείρηση αμυγδαλές και εκατό τοις εκατό είναι από αυτό». Με βγάζουνε λοιπόν έξω, μου 'φεραν παγωμένο νερό, ήπια εγώ, έτρεχε κατευθείαν αίμα τρέχει. Με βάζουνε σε ένα τζιπ και με πάνε στο Ηράκλειο, μου σταματήσανε την αιμορραγία. Άστα που πάθανε βέβαια ζημιά στο γλέντι με το να φύγω εγώ, εφέραν άλλους και παίζανε εν

πάσει περιπτώσει, εγίνηκε ένα σούσουρο τότε, ότι είμαι φυματικός, ότι τούτο, ότι εκείνο, ήμουν και αδύνατος τότε. Σηκώνομαι τότε και πάω στην Αθήνα. Πήγα και βρήκα... ένας Μαλτέζος λεγότανε, ήτονε Πατρινός και του λέω αυτό και αυτό έχω πάθει γιατρέ, είμαι καλλιτέχνης και έχω πάθει αυτό. Ξανοίγει και μου λέει» σου έχουνε χτυπήσει του λαιμού, τις φωνητικές, σου έχουνε κάνει μεγάλη ζημιά», μου λέει «παιδί μου». Και του λέω «και τι μπορούμε, γιατρέ, να κάνουμε». «Άσε παιδί μου, θα σε βοηθήσω, όσο μπορώ». Με βοήθησε πραγματικά αυτός ο άνθρωπος. Έναν μήνα έκατσα στο νοσοκομείο, εκεί έναν μήνα, να με θεραπεύσει ο άνθρωπος, «κεί, δεν θα κουνήσεις από δω πέρα και θα σε βάλω τελευταία που θα φύγεις να φωνάζεις αφού το να γκανίζει το γαϊδούρι. Για να δούμε αν θα σπάσει τίποτα». Όπως κι έγινε. Κατεβαίνω, λοιπόν, ύστερα κάτω, εξεκίνησα εγώ τη δουλειά μου... Τα δόντια, αρχίσανε τα δόντια και θρουλούσανε. Τριάντα τέσσερα δόντια και το έπιανε έτσι και αυτό έβγαине. Είχανε πάθει τα ούλα μου ζημιά και κάτι τέτοιο. Πετώ όλα τα δόντια. Δεκαπέντε - δεκάξι δόντια έβγαλα σε μια μέρα, μοναχός μου. Μυστήριο πράγμα.

Ερ. Σε ποια ηλικία αυτό;

Κ.Λ. Το '60, '61. Πόσο χρονών ήμουνα, ήμουνα σαράντα χρονών. Δεν θυμούμαι. Λέω πρέπει να σταματήσω. Έκανα μασέλες μετά, οδοντοστοιχίες, να βγάλω τη μια να βάλω την άλλη, να με πληγώνει από δω και από κει, δεν ξέρω πόσα λεφτά έδωσα σε αυτούς τους φαρμακοτρίφτες, και όλα αυτά. Δεν θυμάσαι πως είπα, δεν ξέρω αν ήσουν ... δεν ήσουν εσύ, πήγαμε εδώ με τον Μανιά επά στην Χερσόνησο, ετραγουδήξα και εγώ μαζί με το Μανιά εκεί σε ένα χορό που κάναμε, τακ και ξεφουσκάρωνει η κάτω μασέλα και πέφτει στο γόνατο πάνω, λέω, θα γίνω ρεζίλι. Και έτσι δεν ξανατραγουδήσα, να γίνω ρεζίλι και σταμάτησα. Ενώ ήμουνα ωραίος τραγουδιστής, πολύ ωραίος και είχα και μια φωνή εφάμιλλη του Μπαξεβάνη. Δόξα σοι ο Θεός, τα κατάφερα. Έκανα τη δισκογραφία που έκανα, εσωτερικό, εξωτερικό με αγκάλιασε ο κόσμος δεν έχω παράπονο, λεφτά πολλά έβγαλα.

Ερ. Πόσους δίσκους έγραψες;

- Κ.Λ. Είκοσι επτά cd έχω γραμμένα. Έχει το καθένα δέκα, άλλο έχει έντεκα, δώδεκα τραγούδια έχει το καθένα.
- Ερ. Πόσους σκοπούς δικούς σας θα λέγατε ότι έχετε βγάλει;
- Κ.Λ. Ό,τι έχω γράψει στα cd.
- Ερ. Ό,τι έχετε γράψει είναι δικό σας;
- Κ.Λ. Βεβαίως.
- Ερ. Όταν λέμε Μαλεβιζιώτης του Κλάδου ...
- Κ.Λ. Ο Μαλεβιζιώτης του Κλάδου...Δεν είχε βγάλει ούτε ο Μουντάκης, ούτε ο Σκορδαλός, ούτε κανείς παλιός καλλιτέχνης, πέρα από τον Καλογερίδη, που τον είχενε βγάλει κάπως αλλιώς. Δεν είχενε βγάλει μαλεβιζιώτη σε όλη την διαδρομή τση κρητικής παράδοσης. Μόλις έβγαλα εγώ τον μαλεβιζιώτη που λέει ο Κακλής, 'Γεια σου αδάνατε Κλάδο', το '72-'73 τότε, τότε έβγαλε και ο Μουντάκης, τότε και ο Σκορδαλός, τότε εβγάλανε όλοι. Ξεκινήσανε όλοι.
- Ερ. Γιατί πριν δεν υπήρχε μαλεβιζιώτης;
- Κ.Λ. Υπήρχε, αλλά δεν τον εβγάνανε. Δεν ξέρανε να τον επαίξουνε. Ύστερα ταξίμια στη λύρα τέτοια να πούμενε, δεν είχε βγάλει κανείς. Δεν είχε κάνει τέτοιες πρόβες, γιατί τα ταξίμια που βγάζω, μου έβγαιναν από μέσα μου. Δεν μπορώ να το παίξω μετά να το ακούσω. Είναι της στιγμής.
- Ερ. Τι είναι αυτό, δηλαδή, αυτοσχεδιάζετε εκείνη την ώρα;
- Κ.Λ. Βεβαίως! Μπορεί να μπω στο στούντιο τώρα να γράψω cd, ας υποθέσομεν, και το 70% να είναι αυτοσχεδιασμοί, φαντασία.
- Ερ. Σε όλους τους σκοπούς το κάνετε αυτό;
- Κ.Λ. Σε όλους, σε όλους. Μπαίνω μέσα στο στούντιο και έχω τρία - τέσσερα κομμάτια και όλα τα άλλα είναι φαντασίες.
- Ερ. Μιλάμε για ταξίμια, αυτά είναι φαντασίες;
- Κ.Λ. Όλα, ναι. Τα ταξίμια, αλλά και τα άλλα οι σκοποί που παίζω είναι φαντασίες οι περισσότεροι.
- Ερ. Τι εννοείτε; Δηλαδή στα συρτά...
- Κ.Λ. Ναι, το παίζω για πρώτη φορά μου ήρθε στα χέρια και το παίζω, το γράφει το μαγνητόφωνο, ας πούμε η κονσόλα και το γράφει και σταματάω να το ακούσω, και δεν μπορώ να το παίξω μετά. Δεν το ξαναπαίζω και λέω στο

λαούτο, βγάλτε το. Μάθετε να το παίζετε και να το τραγουδήξετε το κιόλας. Τον Κακλή να ρωτήξετε που θα έρθει την άλλη μέρα, να έρθει και αυτός να στο πει.

Ερ. Ποιους δικούς σας σκοπούς έχετε βγάλει; Δηλαδή υπάρχουνε ονόματα, έχετε δώσει ονόματα στους σκοπούς σας;

Κ.Λ. Είναι, όπως λέμε, τώρα, *Μαύρες φορεσιές, Ζωή που δεν μου χάρισες, Αν είχε ο μωραίτης ομορφιές, Μαύρες φορεσιές, Σγουρό βασιλικάκι*, δεν θυμούμαι τση τίτλους δεν θυμούμαι τώρα.

Ερ. Τα βαφτίζετε όταν τα βάζετε;

Κ.Λ. Βεβαίως, δίνω τίτλους. Έχω βγάλει και ένα ωραίο καλαματιανό *Μια Κρητικιά μελαχρινή* με την Μαριάννα Χατζοπούλου που τραγουδάει, την τραγουδίστρια την παλιά. Το '60 το έχω βγάλει αυτό το καλαματιανό, είχα βγάλει ένα άλλο με την Καραμπεσίνη, *Κρήτη μου όμορφο νησί, κόρη της Μεσογείου*. Είχα μπλεχτεί με πολλούς καλλιτέχνες. Είχενε τώρα κανονίσει με τον Γεώργιο Νταλάρα για να γράψω ένα τραγούδι που έχω, και θα το γράψουμε. Αν τύχει και γράψουμε, θα πάω να το γράψουμε.

Ερ. Αυτοί οι τίτλοι που αναφέρατε, είναι όλα συρτά, εκτός από δύο καλαματιανά;

Κ.Λ. Εί!

Ερ. Π.χ *Σγουρό Βασιλικάκι μου*.

Κ.Λ. Αυτά είναι συρτά. Κοντυλιές μετά.

Ερ. Κοντυλιές έχετε βγάλει;

Κ.Λ. Πολλές.

Ερ. Πως τις ονομάζετε τις κοντυλιές;

Κ.Λ. Άλλες είναι οι *Ηρακλιώτικες*, άλλες οι *Μεσσαρίτικες*, άλλες είναι *Αμαριώτικα πεντοζάλια, Ρεδυμνιώτικα*.

Ερ. Τα βαφτίζετε... δηλαδή φτιάχνετε και κοντυλιές;

Κ.Λ. Υποχρεωτικώς... βεβαίως. Από όλα.

Ερ. Δηλαδή είναι γνωστές με το όνομα...

Κ.Λ. Δεν ξέρω αν παρακολούδησες, παίξαμε μια σειρά εκεί, προτού ξεκινήσουμε, καινούριες κοντυλιές.

- Ερ. Είναι γνωστές με το όνομα Κοντυλιές του Κλάδου, τις έχετε δισκογραφήσει;
- Κ.Λ. Αμέ! Πως, πως θα γίνει.
- Ερ. Τις σας είναι πιο εύκολο να φτιάξετε κοντυλιές ή συρτά;
- Κ.Λ. Κοίταξε να δεις. Ανάλογα στην κατάσταση... στον ψυχικό σου κόσμο, στην κατάσταση που θα βρίσκεσαι όταν πας να συνδέσεις. Ή εκεί που τρέχεις ας υποδέσομεν σου έρχεται μια έμπνευση, άδελά σου, και αν την πιάσεις ας υποδέσομεν και την φέρεις εκεί που χρειάζεται, να μην την χάσεις, έχει καλώς.
- Ερ. Τι είναι πιο δύσκολο να βγάλετε, συρτό η κοντυλιά;
- Κ.Λ. Όλα είναι δύσκολα. Και οι κοντυλιές είναι δύσκολες, γιατί δεν μπορεί να παίζεις μια κοντυλιά, όταν κάνεις ηχογράφιση, ας υποδέσομε, δισκογραφία, δεν μπορείς να παίζεις μόνο ένα γύρισμα. Να το κοπανίσεις από το πρωί μέχρι το βράδυ, όπως τον εκάνουνε οι Ανωγειανοί και τραγουδούν και λένε μαντινάδες και κοπανίζουνε δυο κοντυλιές και ο κόσμος όλος. Δεν γίνεται πρέπει να παίζεις τέσσερις - πέντε κοντυλιές. Αλλαγές πρέπει να κάμεις. Και πρέπει η πρώτη κοντυλιά που θα παίζεις, να συνταυτίζεται με τις άλλες.
- Ερ. Αν σας ρωτήσει κανείς τι είναι κοντυλιά, τι θα λέγατε;
- Κ.Λ. Κοντυλιές λέγονται, ξέρεις γιατί, ξέρεις γιατί λέγονται κοντυλιές. Κοντυλιές λέγονται, διότι μια φορά τις παίζαμε με τα χαμπιόλια. Γίνεται από καλάμι το χαμπιόλι, από κόντυλα του καλαμιού. Από το χαμπιόλι. Από κει παίζονται οι κοντυλιές μια φορά. Και για αυτό λέγονται και κοντυλιές.
- Ερ. Υπάρχουν δικά σας συρτά που τα βγάλατε την περίοδο της οκταετίας που απείχατε από το όργανο; Υπάρχουν δηλαδή συρτά τα οποία μετά τα δισκογραφήσατε, αλλά τα συνδέσατε με το μυαλό σας, όταν ήσασταν το '60 - '68;
- Κ.Λ. Βεβαίως. Αν είχε ο Άδης ομορφιές, το άλλο που λέει Μαύρες φορεσιές, τόσα άλλα, δεν θυμάμαι τους τίτλους τους των άλλων κομματιών ποια είναι.
- Ερ. Αυτά τα δύο τα φτιάξατε την οκταετία που δεν παίζατε λύρα!;

- Κ.Λ. Βεβαίως. Την οκταετία που δεν έπαιζα. Και κοντυλιές έβγαλα την οκταετία εκείνη.
- Ερ. Τον Μαλεβιζιώτη;
- Κ.Λ. Και ο μαλεβιζιώτης τότε φτιάχτηκε.
- Ερ. Τότε φτιάχτηκε;
- Κ.Λ. Βεβαίως.
- Ερ. Που δεν είχατε όργανο στα χέρια σας!
- Κ.Λ. Στο μυαλό μου φτιαχτήκανε όλα.
- Ερ. Και όταν ξαναπιάσατε τη λύρα;
- Κ.Λ. Όταν την ξανάπιασα, σιγά - σιγά ξεπαράλυσα και τα βρήκα και τα έβαλα στο δρόμο.
- Ερ. Σούστα έχεις δική σου;
- Κ.Λ. Και σούστα έχω βγάλει.
- Ερ. Είχες κανένα πρότυπο στην Σούστα; Δηλαδή από τση παλιούς;
- Κ.Λ. Κοίταξε να δεις. Είχα λίγο του Λαγού, είχα λίγο - λίγο. Λίγα πράγματα. Κοίταξε να δεις. Εγώ είχα ένα όρο στη ζωή μου, ότι δεν έπρεπε να παντρευτώ. Αν δεν επαντρευόμουν να πηδήξω μια πενταετία, όπου θελ' να παω παίξω και τώρα ακόμη, και στην ηλικία που είμαι, έπρεπε να πληρώνομαι με 5.000.000 και με 10.000.000 δρχ. Τέτοια δύναμη είχα στη λύρα απάνω. Τέτοιο ταλέντο είχα. Μην κοιτάξεις τώρα, γιατί και τώρα μπορεί να σου αρέσει η μουσική μου, δεν σου αρέσει η φάτσα μου. Είμαι ηλικιωμένος άνθρωπος και τα νιάτα σήμερα που βγαίνουνε στο πάλκο απάνω να παίζουνε όργανο, πρέπει να συνταυτίζονται πάντα. Και το καλό παίξιμο και η εμφάνιση η ωραία και να καταλαβαίνεις και εσύ η ίδια πως έχω την δύναμη να μιλήσω στον καλλιτέχνη. Και όταν ο καλλιτέχνης είναι ογδόντα χρονών και πάει ένα παιδί που είναι είκοσι χρονών, δεκαοχτώ, δεκαπέντε χρονών, ντρέπεται να πάει να του ζητήσει αυτό που ζητάει. Ύστερα μπορεί ο νεαρός να σου πει 'Κύριε Κλάδο, θέλω να μου παίξεις καντάδα', δεν σου το λέει, διότι σε ντρέπεται, σε σέβεται. Αλλά πρέπει να του κάνεις το χατίρι. Πώς θα πάω, να πέσω πουθενά να σκοτωθώ; Δεν γίνονται αυτά τα πράγματα. Ενώ ο καλλιτέχνης χτίζει ένα πύργο, να μην τον εχαλάσει, να τον αφήσει εκεί. Αν μπορέσει να τον

σοβαντίσει λίγο, να του πετάξει λίγη λάσπη να μην τον αφήσει να καταρρεύσει, όλα καλά, αλλά όχι όμως να ...

Ερ. Σε αυτά τα συρτά που φτιάξατε, γράφατε πρώτα τη μουσική και μετά τα λόγια;

Κ.Λ. Κοίταξε να δεις. Αυτό... μπορεί αυτή τη στιγμή να βγάλεις, παίζοντας ως υποθέσομεν. Να σου 'ρθει μια έμπνευση να φτιάξεις ένα κομμάτι, αλλά πρέπει να βρεις και το στίχο που να αρμόζει στο κομμάτι. Τα λόγια που θα πεις να κολλήσουν στο κομμάτι. Αν τα λόγια που θα του πεις του κομματιού αυτουνού, δεν του κολλάνε, δηλαδή αν το κομμάτι είναι άγριο και είναι δυνατό, πρέπει να βρεθούνε λόγια αυθόρμητα έτσι... κεφάλτα λόγια. Αν το κομμάτι είναι γλυκό και είναι έτσι μαλακό πρέπει να είναι ανάλογα.

Ερ. Εσείς πως σκέφτεστε; Αυτό που σας έρχεται στο μυαλό πρώτο, τι είναι;

Κ.Λ. Η μουσική. Πρώτα η μουσική και μετά κοιτάζεις να δεις ποιες λέξεις ταιριάζουνε και αν είναι δυνατόν οι λέξεις να 'ναι πρωτότυπες, παραδοσιακές οι λέξεις. Κατάλαβες;

Ερ. Όταν παίζετε συρτά, είδαμε ότι κάνετε έτσι (μίμηση λύρας), κάτι σαν γκλισάντο.

CD 2

Ερ. Τα γκλισάντι, αυτά που κάνετε, τα κάνουνε άλλοι;

Κ.Λ. Όχι. Δεν μπορούν να τα κάνουνε.

Ερ. Στη λύρα, όταν παίζετε συρτά, ακούσαμε γκλισάντι. Και στο μαλεβιζώτη.

Κ.Λ. Βλέπεις και κατεβάζουνε τα δάκτυλά τους, να παίξουν καναρινάκια και να κάνουν τέτοια πράγματα.

Ερ. Καναρινάκια;

Κ.Λ. Όπως και εγώ δεν παίζω λύρα, δεν τα έπαιξα απόψε εδώ πέρα, δεν έτυχε να τα παίξω, επειδή φοβάμαι να τα παίξω, είναι δύσκολα, είχα μάθει στο δάσος του Ψηλορείτη που κελαιδούσαν τα πουλιά. Εκεί έμαθα και έκανα τα καναρινάκια, όπως κελαιδούσαν τα πουλιά.

Ερ. Αυτά τα (κάνει τη λύρα) τα λέτε καναρινάκια;

Κ.Λ. Ναι βεβαίως.

- Ερ. Όχι. Λέει αυτά που μοιάζουν πραγματικά με κελάιδισμα.
- Ερ. Μάλιστα. Μάλιστα. Και τα μάθατε στο δάσος;
- Κ.Λ. Ναι, βεβαίως στο δάσος.
- Ερ. Σε ποιο δάσος;
- Κ.Λ. Στο Ψήλορειίτη. Βεβαίως, εκεί έμαθα τη λύρα εγώ. Εκεί έμαθα τη λύρα, στον Ψήλορειίτη την έμαθα τη λύρα. Δεν την έμαθα στα χωριά ή δεν με πήγαινε ο πατέρας μου σε καμιά σχολή να πληρώνει για να με μάθει λύρα. Απεναντίας μου σπούσε τη λύρα. Με έδερνε ο πατέρας μου επειδή εμάθαινα λύρα.
- Ερ. Στη Μεσσαρά στις Μοίρες πότε εγκαταστάθηκαν;
- Κ.Λ. Το 1951.
- Ερ. Εκεί στην περιοχή υπήρχανε παλιοί λυράρηδες;
- Κ.Λ. Βεβαίως υπήρχανε.
- Ερ. Σου άρεσε κανείς από αυτούς;
- Κ.Λ. Όλοι ήτανε καλοί. Πιο καλοί ήτανε από τους Ρεθυμνιώτες.
- Ερ. Πιο καλοί σε τι;
- Κ.Λ. Σε πρόγραμμα ήτανε καλύτεροι.
- Ερ. Μπορείς να μας πεις κανέναν;
- Κ.Λ. Βεβαίως. Φρατζής Στυλιανάκης, ο οποίος ήτανε ένας εξαίρετος καλλιτέχνης, ήτανε ο Φουστάκης από την Μπόγα, εξαίρετος καλλιτέχνης. Ο Προβατίνης από τα Βασιλικά Ανώγεια, Μεσσαρά μιλάμε τώρα, εξαίρετος καλλιτέχνης. Ο Λυρατζάκης από το Μεσοχωριό, και αυτός εξαίρετος καλλιτέχνης. Ο Σιλιβός από τις Δαφνές, ένας μεγάλος καλλιτέχνης ο Σιλιβός. Ήτονε ένας από τη Γαλιά...
- Ερ. Αυτός που λέγανε, ο Γαλιανός;
- Κ.Λ. Ναι, τον ελέγανε Γαλιανό, ο οποίος ήταν και αυτός ένας εξαίρετος καλλιτέχνης. Αλλά από όλους αυτούς τους καλλιτέχνες που αναφέρω τώρα, που ανέφερα τώρα, ο πιο μεγάλος και ο πιο δυνατός ήτονε ένας από τ' Αμάρι, από τις Ελένες, από το Μεσονήσι εκεί κάπου ήτονε, ο οποίος λεγότανε Κανάκης και ήτονε παντρεμένος στη Ληγοριά Μεσσαράς. Αυτός ήτανε ο καλλιτέχνης. Για μένα ήτονε αυτός ο καλλιτέχνης.
- Ερ. Τι έπαιζε;

- Κ.Λ. Λύρα έπαιζε. Λύρα, αλλά τι να σου πω, εγώ επειδή τότε ήμουνα παιδί...
- Ερ. Σώζεται τίποτα δικό του σήμερα;
- Κ.Λ. Δεν ξέρω εγώ. Έχει ένα γιο και παίζει λύρα ο γιος του, δεν ξέρω αν παίζεται τίποτα να σώζεται, δεν είχανε τίποτα τότε.
- Ερ. Δεν είχε κάνει δισκογραφία;
- Κ.Λ. Τον σκοτώσανε ο Γερμανοί. Αλλά εγώ τον είχα ακούσει προσωπικά σαν παιδί, γιατί ήμουνα φαμέγιος στο Μαγαρικάδι έξι μήνες και είχε ταβέρνα αυτός εκεί και κάθε βράδυ μονομερίζανε εκεί πέρα διάφοροι και τρώγανε μεζεδάκια και έπαιζε λύρα με την κομπανία του εκεί και τον είχα ακούσει εκεί ας υποθέσωμεν, προσωπικά τον είχα ακούσει. Αυτός ήτανε ο καλλιτέχνης. Τέτοιους καλλιτέχνες δεν υπήρχανε. Ούτε ξαναγέννησε η Κρήτη τέτοιο καλλιτέχνη.
- Ερ. Μάλιστα.
- Κ.Λ. Κατάλαβες! Όλοι οι άλλοι που σας πρωτοανάφερα προηγουμένως ήτονε ωραίοι καλλιτέχνες, όπως είχα ακούσει το Φοραδάρη στη Σητεία, τον Κουρούπη, τους είχα ακούσει προσωπικά. Ωραίοι, ο Φοραδάρης έπαιζε ωραία λύρα, έπαιζε ωραίες κοντυλιές. Μου έλεγε «φέρε να στις μάθω όλες, να στις μαγνητοφωνήσω γιατί θα μου τις φάει όλες ο Δερμιτζογιάννης».
- Ερ. (γελάει)
Έτσι έλεγε;
- Κ.Λ. Κατάλαβες!
- Ερ. Μάλιστα. Λοιπόν, όλη αυτή την ιστορία που κουβαλάς τέλος πάντων, τι σκέφτεσαι με όλα αυτά που έχεις στο μυαλό σου με τη σημερινή εξέλιξη που έχει η υπόθεση της παραδοσιακής μουσικής στην Κρήτη, με τους καινούριους καλλιτέχνες και τα λοιπά...
- Κ.Λ. Αν ακούσουμε από τη Σητεία, Καλογερίδη, ξέρουμε ότι είναι ο Καλογερίδης παίζοντας, αν ακούσουμε τον Δερμιτζογιάννη, άλλη πάστα, ο Δερμιτζογιάννης, τον εξέρεις, τον αναγνωρίζεις, λες αυτός είναι ο Δερμιτζογιάννης. Φθάνουμε στο Ρέθυμνο, Ροδιός, είναι ο Λαγός, είναι ο Καρεκλός, είναι ο Μπαξεβάνης, είναι ο Φουσταλιέρης. Και ερχόμαστε στην άλλη γενιά, Σκορδαλός, ένας είναι ο Σκορδαλός, βγήκαμε μετά από τον Σκορδαλό, άλλη γενιά ο Κλάδος, δηλαδή έχουμε και διαφορά 7-8 χρόνια με

τον Σκορδαλό στην ηλικία, είχαμε. Δηλαδή εγώ παίζω Σκορδαλό, παίζω Μουντάκη, παίζω Καλογερίδη, ό,τι, όπως τα καταφέρνω, όπως τα βγάζω. Δεν θα μου σπάσουν το κεφάλι, μπορώ να κάνω ελλείψεις, αυτό εντάξει, κάπως θα ευχαριστήσω το κοινό, προσπαθώ, καθέννας την ταυτότητά του. Οι συνδέσεις μας, ό,τι σύνθεση έχω κάνει εγώ στη μουσική μου απάνω, δεν πατώ ούτε στον Σκορδαλό, ούτε τσι προηγούμενως που ανέφερα, ούτε και αυτοί πατάνε στα δικά μου κομμάτια. Δηλαδή προσπαθούμε με παντίους τρόπους καθέννας να ανοίξει το δρόμο του, την ταυτότητά του. Ο Σηφογιωργάκης, την ταυτότητά του, ο Σταματογιαννάκης έχει την ταυτότητα του, αλλά επειδή το παίξιμο του μοιάζει πολύ με του Σκορδαλού, δεν μπορείς να τον διαχωρίσεις. Έχει ένα ελάττωμα ο... ενώ είναι εξαίρετος καλλιτέχνης, πολύ δυνατός. Οι σημερινοί καλλιτέχνες τώρα έχουνε πάρει έναν κακό δρόμο στο εξής: ενώ έχουνε την ευχέρεια που δεν την είχαμε εμείς μια φορά, ένα κοπέλι που είναι 18 ή 20 χρονών σήμερα παίζει τρομερή λύρα, αυτή την ευχέρεια εμείς δεν την είχαμε μια φορά, γιατί δεν ακούσαμε... δεν είχαμε τα μέσα να ακούσουμε αυτά που ακούει σήμερα αυτός, για να παίζει Σκορδαλό ή να παίζει οτιδήποτε να 'ναι. Εμείς δεν είχαμε, ό,τι ήκουγε το αυτί μας και αν βρούμε κάνα γραμμόφωνο να βάλουμε κάνα δίσκο και αν ο καφετζής του χωριού σου έλεγε ότι 'όη θα μου χαλάσεις τις βελόνες θα μου χαλάσεις τον δίσκο'. Και αν ήθελα να βάλω το δίσκο σε μια παρέα, να μ' αφήσει και δέκα δραχμές. Και δεν τα έβρισκες στα χωριά, ολόκληρη επαρχία να βρεις δύο γραμμόφωνα. Ραδιόφωνα ένα ραδιοφωνάκι τόσο θα, πού να το βρεις και τι να παίζει το ραδιοφωνάκι. Ενώ τα παιδιά σήμερα έχουνε τα μέσα. Μπορεί να πάει σήμερα σε ένα στούντιο να κάτσει να γράψει ό,τι θέλει.

Ερ. Όμως, παρ' όλ' αυτά πώς τους βλέπετε;

Κ.Λ. Είναι καλοί εκτελεστές, μιμητές. Πολύ δυνατοί μιμητές είναι και εκτελεστές.

Ερ. Τι εννοείτε μιμητές; Μιμούνται τι;

Κ.Λ. Μιμούνται εμάς, τους γερόντους όλους, εμάς τους παλιούς. Προσπαθούνε να βγάλουνε δικά τους τραγούδια τα οποία δεν καταλαβαίνουνε αυτή τη στιγμή και ο κόσμος το καταλαβαίνει από πού έχουνε παρθεί τα τραγούδια,

είναι ξενόφερτα. Ακούει ένα τραγούδι ας πούμε ξένο, ή στην τηλεόραση ή δεν ξέρω που, τακ το μαγνητοφωνά και το μετατρέπει και το κάνει συρτό. Δεν γίνονται έτσι αυτές οι δουλειές.

Ερ. Υπάρχουν και τέτοιες περιπτώσεις;

Κ.Λ. Αμέ, πολλές.

Ερ. Υπάρχουν καλοί συνεχιστές; Εσείς, ας πούμε βλέπετε ότι....

Κ.Λ. Υπάρχουνε, βεβαίως υπάρχουνε.

Ερ Τι πρέπει να έχουνε αυτοί για να ξεχωρίσουνε, τι πιστεύετε ότι πρέπει να έχει ένας νέος λυράρης για να ξεχωρίσει;

Κ.Λ. Για να ξεχωρίσει πρέπει να βγάλει δικιά του μουσική, δικά του τραγούδια, δικό τους δρόμο, δικό του στιλ, δικό του ταλέντο.

Ερ. Όταν λέτε δικό του δρόμο τι εννοείτε;

Κ.Λ. Η μουσική που θα βγάλει να είναι δική του μουσική, να μην πατάει στις άλλες μουσικές, για να δείξει στον κόσμο ότι εγώ έβγαλα ας υποθέσουμε, όπως είναι ο Αλεξαντινός, κάπου τον εγνωρίζεις τον Αλεξαντινό. Γνωρίζετε που είχε βγάλει τις Λίμνες, έχει βγάλει κάτι άλλα τώρα τελευταία, τα όποια φαίνεται ότι είναι ο Αλεξαντινός ο Μιχάλης. Έχει ταυτότητα. Έχει ταυτότητα. Οι άλλοι που παίζουνε ό,τι παίζουνε δεν έχω ακούσει κανένα απού να κάνω το αύτι μου έτσι και να πω, 'μωρέ..., καινούριο στιλ είναι αυτό'.

Ερ. Δεν θεωρείτε ότι είναι δύσκολο στην σήμερα ημέρα ένα λυράρη να κάνει... όταν έχει τόσο παρελθόν από πίσω.

Κ.Λ. Να μην γλακά όμως να ξεσκίσει του Κλάδου ένα κομμάτι να το ξεσκίσει, να πάρει ένα κομματάκι από δω το Σκορδαλό και από τον Μουντάκη και από τον άλλον και από τον άλφα και από τον βήτα και να κάνει ένα δίσκο και να πει πέντε μαντινάδες. Δεν το ξέρει ότι το χαλά το κομμάτι που ο κόσμος το κομμάτι αυτό το αγκάλιασε όταν το πρωτάκουσενε; Που όταν έβγαλα του Κακλή Κάνε τον πόνο μου χαρά είχε αναστατωθεί ολόκληρο το Ρέθυμνο εδώ πέρα και είχε γίνει... δεν ξέρω και 'γω τι να πω. Όταν έβγαλα τον μαλεβιζώτη του λέω 'Κακλή, γεια σου αδάνατε Κλάδο', έγινε παζουρλισμός! Όταν έβγαλα τις Μαύρες φορεσιές στο Ηράκλειο που εδούλευα έξι μήνες στον Ψηλορείτη και έφταγαν οι Μαύρες φορεσιές και

τις έβανε κάθε βράδυ το κέντρο, αυτές οι μουσικές... τέτοια πράγματα βγάλανε; Και ο Σκορδαλός που έχει βγάλει τον Άνεμο, ας υποθέσουμε, και έχει βγάλει και τόσα ωραία πράγματα, επίσης και ο Μουντάκης έχει βγάλει πολλά τραγούδια και ωραία τραγούδια και ο Σηφογιώργης έχει βγάλει ωραία τραγούδια και ο Γεράσιμος ο Σταματογιαννάκης και ο Ροδάμανθος έχει κάνει ωραία δισκογραφία και μεγάλη. Είδες του Ροδάμανθου τα κομμάτια να μοιάζουν με του ενούς και τ' άλλου. Μπορεί να 'μαστε πρώτα ξαδέρφια παιχτικώς, διότι έχει πάρει το στιλ το δικό μου, επειδή πρωτάκουσε εμένα, και έτυχε να είναι τα χωριά μας μαζί, εγώ ήμουνα βοσκάκι και πήγαινα και έβγαινα από το χωριό του, ο πατέρας του τώρα λέει 'κάτσε να δείξεις του Ροδάμανθου' και δεν έπαιζα και 'γω τότε τίποτα ως λυράρης τέλειος, και ο Ροδάμανθος ας υποθέσουμε, κάτι τσίμπησε... το πιάσιμο του δοξαριού, του έδειξα και 'γω δέκα πράγματα και έτσι η μουσική του Ροδάμανθου με τη δική μου συμβαδίζουνε σαν πρώτα ξαδέρφια. Κατάλαβες; Γιατί το παιδί επήρενε βάφτισμα από μένα, αλλά δεν παύει οι συνδέσεις οι οποίες έχει κάνει να είναι πολύ ωραίες. Δεν ξέρω αν συμφωνείτε μαζί μου κύριε Μανόλη;

Ερ. Ναι. Απόλυτα.

Κ.Λ. Είναι πολύ ωραίος καλλιτέχνης.

Ερ. Είναι αυτό που λες. Δηλαδή όπως εσύ σεβάστηκες τους πιο παλιούς από σένα, αλλά όμως θέλοντας να τους τιμήσεις μέσα από αυτό βγήκε μαζί και Κλάδος. Δεν βγήκε αντιγραφή.

Κ.Λ. Τώρα απόψε εδώ που παίζαμε τώρα εδώ μπορούσαμε να παίζουμε μουσική μέχρι αύριο, έχω κομμάτια που δεν τα θυμύμαι καθόλου, ούτε κατά διάνοια δεν τα σκέφτομαι, αλλά τιμής ένεκεν που αυτοί οι ανθρωποι επροσέφεραν τόσα στην παράδοση μας δεν πρέπει να τις ξεχνούμε.

Ερ. Αν αύριο το πρωί σου λέγανε ότι είσαι υπεύθυνος, π.χ. στην Περιφέρεια Κρήτης για την πολιτιστική μουσική παράδοση του τόπου, έχεις κάποια πράγματα στο μυαλό σου που θα 'κανες;

Κ.Λ. Και βέβαια έχω.

Ερ. Για να τα ακούσω.

Κ.Λ. Καταρχήν θα έβανα στα δικαστήρια όλες τις εταιρείες που ηχογραφούν, πρώτον. Δεύτερο, θα έβγανα μια εγκύκλιος σε όλους τους καλλιτέχνες ότι όποιος πάει να βγάλει κασέτα και οτιδήποτε γράφει πρέπει να ελεγχθεί, αν όντως τα κομμάτια είναι δικά του. Να μην πατάει στου αλλουνού τα κομμάτια.

Ερ. Πιστεύεις ότι πρέπει να υπάρξει και λογοκρισία;

Κ.Λ. Και βεβαίως. Είναι δυνατόν να πας να γράψεις ένα δίσκο, τώρα αυτή τη στιγμή, και να τον λογοκρίνουν και να σου πω αν είναι δικά σου ή όχι; Θα στο πω αμέσως. Έχω αυτή τη στιγμή όλη την κρητική παράδοση από την μια μεριά της Κρήτης στην άλλη την έχω μέσα μου. Γνωρίζω πώς παίζεται και γνωρίζω και ποιοι την παίζουν, γιατί τους έχω ακούσει όλους.

Ερ. Και τι θα προσπαθούσες να κάνεις για τους νέους λυράρηδες;

Κ.Λ. Να τους βοηθήσομενε, να παίζουνε. Παίζοντας να μάθει να παίζει, να πάει στην τηλεόραση να παίζει κάθε εβδομάδα μια φορά. Να τον εδωρεί ο κόσμος. Να παίζει οτιδήποτε να είναι να παίζει. Όχι να πας να μου βγάλεις κασέτα για να λες ότι έβγαλες κασέτα για να ακουστείς και μετά παίζεις στο γλέντι Κλάδο, Σκορδαλό, Μουντάκη, Σηφογιώργη και δεν ξέρω τι άλλο παίζεις ή Καλογερίδη ή δεν ξέρω. Γιατί; Γιατί δεν παίζεις αυτά που 'βγαλες; Φοβάσαι να μην σε γιουχαίσει ο κόσμος. Γίνεται γλέντι στην Κρήτη, ειδικά στην παράδοση της Κρήτης, στα συρτά ειδικά, στο μαλεβιζώτη, στις κοντυλιές, στη σούστα, σ' αυτά τα πράγματα, είναι δυνατόν να μην παίζουμε αυτά τα πράγματα; Θα γίνει χορός; Αν δεν παίζουνε Σκορδαλό ή Κλάδο ή Μουντάκη στο χορό απάνω...; Τι έπαιζα εγώ μια φορά όταν πρωτοβγήκα στο κλαρί σαν καλλιτέχνης, δεν ήτονε δεκαπέντε άντε είκοσι συρτά σε όλη την Κρήτη. Αυτά τα είκοσι συρτά ήταν στην Κρήτη. Τώρα πόσα είναι, πόσα τραγούδια είναι τώρα που βγαίνουνε απάνω; Πόσα τραγούδια έχει τραγουδήσει ο Ξυλούρης, ο Γαργανουράκης, πόσα τραγούδια έχει ο Μουντάκης γραμμένα για την Κρήτη για τους μερακλίδες, για το γύρου - γύρου, για τη θάλασσα... για τόσα... τόσα. Και βγάνεις στο πάλκο απάνω και μου λες τα τραγούδια του ενός καλλιτέχνη και του άλλου. Τα δικά σου πού είναι, και δες να κάνεις τον καλλιτέχνη και να λες ότι είσαι και δύναμη και να λες ότι είσαι, δεν το κατάλαβα;

- Ερ. Αν δισκογραφήσει ή κάνει μια δουλειά δισκογραφική και παίζει συρτάδικά σας και πει ότι αυτά είναι του Κλάδου, το Σγουρέ βασιλικάκι μου του Κλάδου. Μπορεί;
- Κ.Λ. Πρέπει να με ενημερώσει... Βεβαίως μπορεί. Μπορεί όταν το θελήσω εγώ. Και αν στην περίπτωση δεν το εκτελέσει όπως πρέπει έχω το δικαίωμα να το σταματήσω.
- Ερ. Άμα πει «διασκευή» είναι το συρτό του Κλάδου;
- Κ.Λ. Δεν έχει διασκευή. Εδώ πέρα είναι όλα δηλωμένα ότι έχω βγαλμένα στην ΑΕΠΙ. Και αν πας εσύ και πεις ότι θέλω να βγάλω αυτό και αυτό το κομμάτι του Κλάδου.
- Ερ. Αυτό γίνεται όμως;
- Κ.Λ. Γίνεται όταν με πάρει τηλέφωνο και μου πει η ΑΕΠΙ και μου πει ότι ο Αλεξαντρινός θέλει να σου γράψει αυτό και αυτό και αυτό το νούμερο, το επιτρέπεις; Επειδή ξέρω ότι είναι ωραίος καλλιτέχνης, να το γράψει, με τη διαφορά να βάλει τους ίδιους στίχους και ότι η μουσική είναι του Κλάδου Λεωνίδα.
- Ερ. Πρέπει να βάλει τους ίδιους στίχους;
- Κ.Λ. Αμέ.
- Ερ. Εσείς όταν παίζετε ας πούμε το Άρωμα... του Σκορδαλού... τον Άνεμο, το Ξεροστεριανό νερό, βάζετε πάντα τους ίδιους στίχους;
- Κ.Λ. Και αμέ.
- Ερ. Αν βάλετε διαφορετικούς μπορείτε να...
- Κ.Λ. Θα με κλείσουνε.
- Ερ. Ποιοι;
- Κ.Λ. Θα με κλείσει η ίδια η ΑΕΠΙ θα με κλείσει. Θα μου το κλείσει το κομμάτι.
- Ερ. Σε ένα γλέντι μπορείτε να βάλετε ή είναι μπαστάρδεμα να το πω έτσι;
- Κ.Λ. Σε ένα γλέντι μπορώ να παίξω ό,τι θέλω. Στο γλέντι απάνω που παίζεις και χορεύεις. Μπορεί να στο ζητήσει ο χορευτής. Και να πει ο χορευτής εγώ θέλω να μου παίζεις τον Άνεμο του Σκορδαλού. Θα τον επαίξω, δεν είναι...
- Ερ. Με τα ίδια λόγια;

Κ.Λ. Βεβαίως... Μπορείς να βάλεις και άλλο στίχο, αλλά δεν είναι παρανομία γιατί δεν ηχογραφείται. Αλλά για να πάω να το ηχογραφήσω και βάλω άλλους στίχους, διώκομαι, είμαι παράνομος, και μου σταματάει κατευθείαν ο εκδότης του δίσκου ο μουσικός αυτός και όλα αυτά.

Ερ. Μάλιστα.

Κ.Λ. Είναι γραμμένα όλα στην ΑΕΠΠ και του κάθε καλλιτέχνη και δεν μπορεί ο καθένας. Αυτό θέλω να πω, ότι τώρα, τι κάνουν οι καινούριοι καλλιτέχνες; Εβρήκανε τώρα και κάνουν ζωντανές ηχογραφήσεις που δεν διώκονται οι ζωντανές.

Ερ. Πολύ σας ευχαριστούμε. Να είσαστε καλά.

Κ.Λ. Και εγώ σας ευχαριστώ.

Ερ. Σας ευχαριστούμε πολύ.